
CRNOGORSKA VOJSKA OD KNJAZA DANILA DO OSNIVANJA STAJAĆE VOJSKE

Srđa Martinović

The foundations of the modern Montenegrin military organisation were set by Prince Danilo right after the Montenegrin-Ottoman war in 1852-53. His successor Prince Nikola continued the development of the Montenegrin army in the difficult conditions of constant struggles and wars. The period from the rule of Prince Danilo to the establishment of the Standing Army in 1896 involved the procurement of modern infantry arms, beginning of the development of the national military education, enlargement of the military organisation and the development of artillery.

U proučavanju istorije oružanih snaga, njihove uloge u pojedinim periodima, neophodno je poznavati i njihovo mjesto u širem društvenom kontekstu i uopšte u sistemu nacionalne bezbjednosti. U svom razvoju bezbjednosne institucije su evoluirale ali su njihove osnovne funkcije zadržane do savremenog doba. Države su tokom dugog istorijskog perioda, opstanak vitalnih vrijednosti zasnivale na vojnoj odbrani odnosno sopstvenim oružanim snagama. Vojska je bila glavna snaga u očuvanju bezbjednosti države, stoga je bavljenje oružanim snagama neraskidivo vezano za bezbjednost. Međutim, promjene u međunarodnim odnosima reflektovale su se i na promjene unutar države. Opstanak društva i države više se nije mogao zasnivati samo

na vojnoj odbrani, već je trebalo preduzeti sveobuhvatno djelovanje kroz uključenje i drugih državnih aktera u ostvarenju bezbjednosti države.¹ Ne postoje opšteprihvatljive definicije nacionalne bezbjednosti, međutim najviše citirana je, svakako, definicija Beri Buzana koji je posmatra kroz tri nivoa i više područja ljudskog djelovanja. Po njemu nivoi su: individualni, državni (nacionalni) i međunarodni, dok su područja posmatranja: vojno, političko, ekonomsko, socijalno i zaštita životne sredine.² Prema tome, pod pojam nacionalne bezbjednosti možemo svesti bezbjednost teritorije, zaštitu života ljudi i njihove imovine, zaštitu i očuvanje suvereniteta i funkcionisanje osnovnih funkcija društva – ekonomske, političke, socijalne, kulturne, ekološke itd.³

Sa stanovišta vojnog područja djelovanja, najvažnija je uloga oružanih snaga u ostvarivanju funkcije bezbjednosti. Iako sistem odbrane nije jednostavno definisati, možemo reći da je to oblik organizovanja države i društva u ostvarivanju odbrambene funkcije zasnovan na zvaničnoj strategiji.⁴ Oružane snage su glavni činilac sistema odbrane, to je specijalizovana oružana organizacija osposobljena i organizovana za vođenje borbe i rata, a kao vitalni dio državne organizacije one su i glavni instrument u vođenju državne politike u očuvanju vitalnih vrijednosti.⁵ Njihova snaga, sastav i opremljenost uslovljeni su brojnim

¹ Tatalović, Siniša, *Nacionalna i međunarodna sigurnost*, Politička kultura, Zagreb, 2006, str. 144.

² B. Buzan, *People, State and Fear: An Agenda for International Security Studies in the Post-Cold War Era*, Harvester Wheatsheaf, London, 1991, str. 19–20.

³ Grizold, Anton, *Međunarodna sigurnost – Teorijsko-institucionalni okvir*, Fakultet političkih znanosti, Zagreb, 1997, str. 29–30.

⁴ Tatalović, Siniša, Bilandžić, Milan, *Osnovi nacionalne sigurnosti*, Ministarstvo unutarnjih poslova Republike Hrvatske, Zagreb, 2005, str. 45–47.

⁵ Tatalović, Siniša, *Nacionalna i međunarodna sigurnost*, str. 155.

faktorima – od ustavnog uređenja države, njene ekonomske snage, geostrateškog položaja, odnosa sa susjedima, demografskim potencijalom ali i drugim činiocima. Osnov odbrane države i njena vojna moć su oružane snage, nastale iz potrebe za odbranom i opstankom kao neophodan instrument.⁶ Iako oružane snage imaju slične karakteristike drugih državnih institucija, njih odlikuje i niz specifičnosti. Osnovne osobine oružanih snaga kao državne organizacije su:⁷

– Oružane snage su organizacija u kojoj formalne veze dominiraju nad personalnim;

– Oružane snage su državna institucija sa strogom hijerarhijskom strukturom;

– Oružane snage su državna institucija u kojoj važe posebna pravila različita od normi u političkom sistemu;

– Oružane snage su borbena snaga organizovana u cilju pobjede u ratu, kao i za osiguranje opstanka države i društva.

Oružane snage koncentrišu najveću moć i imaju ogromnu ulogu i na ostale sfere društvenog uređenja, prije svega na politiku. Glavni izvori njene moći pored toga da se radi o najjačoj oružanoj snazi jedne države su u društveno-ekonomskim i socijalnim uslovima, profesionalizmu, čvrstoj organizaciji, vlasništvu, postojanju neprijatelja, nemoći vlade, pojedinim vojnim autoritetima naročito izraženim u ratu.⁸

Prema savremenom bezbjednosnom pristupu, vojna bezbjednost je jedan od sektora bezbjednosti. Najčešće korišćena koncepcija vojne bezbjednosti se percipira ili kao stvarna sloboda od prijetnje ili kao korišćenje organizovanog nasilja u političke svrhe.⁹ Vojna bezbjednost povezana je sa nizom koncepata, teorija i

⁶ Isto, str. 157.

⁷ Isto, str. 158.

⁸ Isto, str. 183.

⁹ Collins, Alan, *Suvremene sigurnosne studije*, prevod Siniša Tatalović, Fakultet političkih znanosti, Zagreb, str. 149.

rasprava, koje su uglavnom povezane s naporima država i carstva da zaštite i prošire svoju kontrolu nad teritorijom, resursima, stanovništvom i ideološkim sljedbenicima.¹⁰ U raspravama na različitim nivoima vode se debate o prednostima odbrane ili napada i da li se ove dvije kategorije uopšte mogu razlikovati.¹¹ Crnogorska vojska u odbrani svoje slobode i nezavisnosti primjenjivala je gotovo isključivo koncept odbrane, dok je u pojedinim segmentima svoje strategije i taktike odvracanja neprijatelja koristila i napade u konkretnim bitkama i operacijama.

Razvoj vojne organizacije može se pratiti još od prvih oružanih sukoba primitivnim oružjem. Od tog vremena, metode vođenja rata i razvoj vojne organizacije postaje sve složeniji. Početna društva nijesu poznavala instituciju vojne organizacije već su pojedinci u grupama vodili sukobe. Postepeno, sa razvojem sredstava za rad i podjelom imovine, dolazi do razvoja privremenih, polustalnih, a kasnije i stalnih vojnih organizacija. Razvoj vojne organizacije koji karakteriše neprekidnost može se pratiti kroz njene razvojne etape od Asirije i Persije, antičke Grčke, Makedonije i Rima, preko srednjeg i novog vijeka kada je raspad feudalnih monarhija, prouzrokovan dugotrajnim ratovima, označio početak modernog razdoblja razvoja vojne organizacije.¹² Najznačajniji činilac u evoluciji vojne organizacije imala je tehnika i njena upotreba u ratne svrhe za koje se i vezuje nastanak moderne vojne organizacije. Nove tehnologije rezultirale su promjenama u cjelokupnom društvu i državama, a njena upotreba u osavremenjavanju oružanih snaga nezaustavljivo je obilježila tokove istorije. U pokušaju pravljenja odgovarajućih etapa u razvoju vojne organizacije, možemo se pozvati na vojne historičare iz SAD-a, Makgregora i Knoksa koji su razgraničili šest etapa vojne inovacije. Oni su period od 14. do 20. vijeka

¹⁰ Isto, str. 150.

¹¹ Isto.

¹² Tatalović, Siniša, *Nacionalna i međunarodna sigurnost*, str. 166.

svrstali u šest etapa: 1) vojnotehnička revolucija u razdoblju kasnog srednjeg vijeka; 2) rana moderna vojna revolucija (1500–1600); 3) razdoblje industrijske i francuske revolucije (kraj 18. i početak 19. vijeka); 4) Prvi svjetski rat (1914–1918); 5) Drugi svjetski rat (1939–1945) i 6) nuklearna vojna revolucija (nakon 1945). Ovim etapama američki vojni historičari dodali su i sedmu koja se odnosi na revoluciju u vojnim sposobnostima nakon 1990. godine.¹³ Za naše istraživanje naročito su interesantne treća i četvrta faza u kojima dolazi do potpune institucionalizacije svih elemenata vojne organizacije i procvata vojne tehnologije i uopšte oružanih snaga.

Terminološko i teorijsko određenje vojne istorije

Vojna istorija dugo vremena nije imala jasno mjesto u nauci, često je smatrana pomoćnom disciplinom u službi vojnih nauka ili vojno orijentisanoj disciplini koja pripada matičnoj nauci – istoriji.¹⁴ Pojedini autori smatrali su vojnu istoriju samo bazom podataka o oružanim sukobima, svodeći je samo na nivo empirije koja je integrisana u vojnu nauku (strategiju, operatiku, taktiku) i da predstavlja njen osnovni konstituent.¹⁵ U jugoslovenskoj vojnoj literaturi bile su snažne tendencije kojima se osporavao predmet istraživanja vojne istorije, koja se izjednačavala sa istorijom vojnih nauka, stavljajući je u podređeni položaj u odnosu na vojne nauke.¹⁶ Međutim, vojna istorija koja se u ranijem periodu najčešće nazivala istorijom ratova ili istorijom ratovanja, zapravo je daleko starija od vojnih nauka, tek u 19. vijeku iz teorijskog korpusa vojne istorije razvile su se vojne nauke, u

¹³ Isto, str. 169–171.

¹⁴ Zorić, Mirjana, *Vojna istorija kao ishodište teorijskih osnova nauka odbrane*, časopis *Odbrana*, Beograd, ljeto 2011, str. 203.

¹⁵ Sakan, Mirko, *Vojne nauke*, Beograd, 2003, str. 353–354.

¹⁶ Zorić, Mirjana, n. d., str. 204.

prvom redu taktika i strategija, a kasnije i ostale.¹⁷ Korijene vojne historije možemo naći još u radovima Herodota, Tukidita, Tacita, Konstantina Porfirogenita itd. Vojna historija je neraskidivo povezana sa historijom kao svojom matičnom naukom, ali je svojim predmetom istraživanja orijentisana na vojne nauke, a u okviru nje i šire na bezbjednost. Time vojna historija predstavlja graničnu nauku između historije i vojne nauke.

Vojna historija se bavi proučavanjem ratova i oružanih sukoba, koji predstavljaju složene društvene pojave koje su predmet izučavanja i drugih društvenih, prirodnih ili tehničkih nauka. Međutim, vojna historija nije ekvivalent historiji ratovanja, ne može se ograničiti samo na ratove i oružane sukobe, ona proučava i vojnostrateške uslove rata, uzročno-posljedične veze rata, bavi se principima i drugim osnovama vođenja oružanih sukoba kao i historijom vojne organizacije, historijom oružanih snaga svih vidova, rodova, službi, formacijama, naoružanjem, vojnim obrazovanjem itd. Treba naglasiti da se i opšta historija bavi ratovima ali u širem kontekstu kao društvenim pojavama, međutim njen predmet proučavanja se uglavnom ne poklapa sa vojnom historijom.¹⁸ Vojna historija i vojne nauke proučavaju rat iz različitih uglova, prva izučava sve aspekte oružanih sukoba i prethodne ratove, dok se vojna nauka koncentriše na upotrebu trupa na terenu, ratnu vještinu i skore ratove iz kojih izvlači određena iskustva i lekcije.¹⁹ Ove dvije srodne nauke razlikuje i metodologija koju primjenjuju u izučavanju. Vojna historija primjenjuje prikupljanje, opisivanje, objašnjavanje i uopštavanje, dok vojna nauka iz historije pokušava da izvuče zaključke kako bi unaprijedila postojeću moć oružanih snaga. Prva svoja znanja temelji na izvorima, prije svega dokumentima – naredbama, operativnim planovima, operativnim dnevnicima itd, a druga koristi finalne

¹⁷ Isto.

¹⁸ Isto, str. 206.

¹⁹ Isto, str. 207.

rezultate vojnoistorijskog istraživanja.²⁰ U vezi sa slijedom događaja, vojna istorija primjenjuje hronologiju, dok vojna nauka ne mora nužno nje da se pridržava.²¹

Iako spada u red najstarijih nauka koje vode porijeklo od antike, vojna istorija se kao posebna nauka počela uspostavljati u 19. vijeku pod snažnim uticajem njemačkog historičara i teoretičara Karl fon Klauzevica. Klauzevic je u svojim studijama Napoleonovih ratova donio suštinske novine u promišljanju vojne istorije, načinu njene interpretacije, političkoj uslovljenosti itd.²² Pored njega, utemeljivači vojne istorije i ljudi koji su dali nemjerljiv doprinos njenom razvoju su ruski vojni istoriografi Miljutin, Bogdanović i Golicin kao i Francuz Anri Žomini sa svojim radovima o ratovima Fridriha Velikog, Sedmogodišnjem ratu, Buržoaskoj revoluciji itd. Na iskustvima francuskih revolucionara i Napoleonovim ratovima razvila se uglavnom čitava teorija vojne vještine,²³ što najbolje govori o značaju vojne istorije u nastanku vojnih nauka. Razvoj vojne istorije podstakao je razvoj vojnih instituta - prvi su otvoreni u Beču 1801. godine, u Pruskoj 1816. godine i Rusiji 1867. godine.²⁴ Sa izraženom ratničkom tradicijom i Crna Gora je shvatala značaj vojne istorije. Duboko usađen vojnički duh koji je karakterisao crnogorsko društvo, njegovao je vjekovima sjećanje na ranije ratove i sukobe, čuvao staro oružje, barjake i druga sredstva iz rata kao trofejno oružje koje je svjedočilo o prošlim oružanim sukobima, oružju i sredstvima koja su se koristila. Statističko-istorijski odsjek Ministarstva vojnog Kraljevine

²⁰ Krivorov, Igor, Granični karakter vojnoistorijske nauke, *Vojnoistorijski glasnik*, 1–2/1996, str. 49.

²¹ Zorić, Mirjana, n. d, str. 208.

²² Isto, str. 210.

²³ Tomac, P, *Francuski revolucionari i Napoleonovi ratovi*, Vojno delo, Beograd, 1965, str. 5–7.

²⁴ Zorić, Mirjana, n. d., str. 211.

Crne Gore od 1910. godine između ostalog bavio se prebiranjem, proučavanjem i prikupljanjem podataka za istoriju crnogorskih ratova, rukovanjem ratnom arhivom, bibliotekom i štamparijom. Začeci vojne istorije u Crnoj Gori mogu se pratiti daleko ranije još u crnogorskim djelima objavljenim u XVI, XVII i XVIII vijeku, a koja su se djelimično bavila i proučavanjem pojedinih bitaka ili ratova. Ipak, vojna istorija u Crnoj Gori počinje da se etablira na radovima crnogorskih oficira koji su uglavnom obrađivali pojedine ratove ili operacije ili opisivali sopstvenu ulogu u njima. Među njima je bilo i radova o vojnoj organizaciji, strukturi i razvoju crnogorske vojske, koji su objavljeni uglavnom u periodu 1920-ih i 1930-ih godina u „Ratniku“ ili „Zapisima“.

Na kraju treba istaći i praktičan značaj koji ima vojna istorija, koji je možda daleko više izražen nego kod opšte istorije. Naime, u savremenom međunarodnom političko-bezbjednom okruženju vojna nauka kao i nauka o bezbjednosti oslanjaju se na rezultate vojne istorije,²⁵ koriste njena iskusva u ostvarenju što efikasnijih snaga bezbjednosti u savremenom svijetu.

Neke karakteristike crnogorskog vojnika

Za crnogorsku vojsku organizovanu na plemenskoj i bratstveničkoj osnovi, u permanentnoj borbi za očuvanje nezavisnosti istakla su se posebna svojstva i karakteristike. U Crnoj Gori vojsku je predstavljao naoružani narod, svi muškarci od djetinstva, pa do duboke starosti, odnosno smrti. Za vrijeme rata u svoje jedinice svrstavali su se svi koji su bili sposobni da nose oružje, a u ranijim ratovima nerijetki su bili i slučajevi da su se žene služile oružjem i učestvovale u oružanim sukobima potpomažući svoje muškarce. Takva vojska imala je karakter milicijskog tipa. Crnogorci su u rat stupali kao dječaci i sa svega 10 ili 12 godina

²⁵ Isto, str. 214.

bili su sposobni da upotrebljavaju revolver ili jatagan. Osobe od 10-12 do 17 godina zajedno sa licima starijim od 62 godine sačinjavali su rezervu. Dječaci su se od najranije dobi privikavali najrazličitijim naporima i poteškoćama. Vježbali su razne sportske vještine, od takmičenja u hodanju, trčanju, bačanju kamena, skoku u vis i dalj, penjanju, rvanju, pucanju u metu do upotrebe handžara.²⁶ Snažna ratnička tradicija i rano stupanje dječaka u vojne redove stvorili su uslove da Crnogorce nazivaju „Spartanicima našeg vremena“.²⁷ U miru i u ratu Crnogorac je bio naoružan, oružje je bilo sastavni dio crnogorske nošnje koja je dugo vremena predstavljala jedinu uniformu crnogorskog vojnika. Stalno opasan oružjem, bio je branitelj zemlje. U slučaju udaljavanja od kuće, na udaljenosti većoj od 10km morao je sa sobom nositi i pušku. Svaki Crnogorac je znao zbornu mjesto i svoje dužnosti u slučaju formiranja jedinica.²⁸ Crnogorski vojnik je bio specifično vezan za svoju jedinicu, jer je čitav njegov rod – bratstvo sačinjavalo vod ili četvu, a njegovo pleme ili selo bataljon. Poznao je svakog od svojih saboraca, oficira i podoficira, koji su mu bili najbliži krvni srodnici, a s kojima je rastao i znao ih od rođenja. Uprkos nedovoljnoj vojnoj obuci, u takvoj jedinici vladale su jake međusobne veze.²⁹ Krvna povezanost saboraca davala je jedinici posebnu međusobnu bliskost, kompaktnost i pouzdanost. U društvu sa duboko ukorijenjenom plemenskom i rodbinskom svijesću prisutna je i svijest da će svaki vojnik stajati na svom mjestu dok ga smrt ne odnese, da će biti požrtvovan za svoga saborca i jedinicu uopšte. U takvim okolnostima visoko je bilo razvijeno i međusobno dokazivanje u ratovima, jer vojnici koji su se borili rame uz rame sa najbližim rođacima imali su

²⁶ Angell, Henrik, *Herojski narod – Priče iz Crne Gore*, Crnogorski međunarodni institut za štampu, Nikšić, 2014, str. 115.

²⁷ Isto, str. 113.

²⁸ Isto, str. 117.

²⁹ Isto.

posebnu moralnu obavezu da ne zaostanu ili posustanu iza svojih krvnih srodnika. Tako razvijen moralni i borbeni kodeks omogućavao je visok stepen borbene gotovosti jedinice koja je iako malobrojnija mogla imati učinkovitije dejstvo od neprijateljske jedinice. Kako je to dobro primijetio norveški pukovnik i putopisac Henrik Angel „svako je ljubavlju vezan za svoj odred, svoje nadređene, svoje drugove jer čast odreda je čast zemlje, sela, roda“.³⁰ Crnogorac je moderni Spartanac, ne zna za strah, po rođenju je junak. Crnogorac se ne osvrće na brojno stanje neprijatelja. Ni jedan Crnogorac za vrijeme rata ne ostaje kod kuće. Prirodne osobine Crnogoraca davale su ogromnu snagu njihovim jedinicama bez obzira na teorijska znanja i poznavanje ratnih pravila. Crnogorac je prirodni borac koji svojom hrabrošću i prirodnom darovitošću nadoknađuje nedostatak obrazovanog oficirskog kora.³¹ Crnogorac je postajao oficirom kada bi se istakao u borbi svojom hrabrošću. Zabilježeni su slučajevi da je jedan dječak od 13 godina koji se istakao na Grahovcu postavljen za komandira čete.³² Glavno mjerilo napredovanja u vojnoj hijerarhiji pored roda iz kojeg dolazi bilo je junaštvo i umijeće u ratu. Crnogorski komandanti u starijim ratovima davali su samo opšte dispozicije, koje su se uglavnom odnosile na to koji položaj treba zauzeti ili braniti, kuda marširati, da li napadati ili čekati. Međutim, dalje sprovođenje ovih naređenja komandanti su prepuštali svojim ljudima, koji su navedene naredbe sprovodili oslanjajući se na svoje bogato ratno iskustvo i urođeni instinkt.³³ Crnogorski pješak spretnan je u rukovanju naoružanjem, od najranijeg djetinstva vježba korišćenje handžara i puške. Bio je i sposoban strijelac, a vještiji među njima bili su u stanju pogoditi svakim metkom tikvu na 1.200 m, dok su iz revolvera na udaljenosti

³⁰ Isto, str. 118.

³¹ Gopčević, Spiridon, *Crnogorsko-turski rat 1876-1878*, str. 386.

³² Isti, str. 387.

³³ Isto.

od 180 koraka mogli pogoditi jabuku.³⁴ Zaključno sa Veljim ratom, Crnogorac je za pojasom nosio 2-3 pištolja ili revolvera, kao i handžar i džeferdar na leđima. Dodatna oprema crnogorskog ratnika sastojala se od struke koja mu je koristila za zaklon od hladnoće ali i odmor, zatim čaturica sa vodom i torba u kojoj se obično nalazi: hleb, sir i luk, rezervni fišeci, nešto novca i ostalih sitnica.

Crnogorski vojnik čitav život živi kao vojnik, u uniformi i s oružjem za pojasom. Uska povezanost između civilnog i ratnog djelovanja stvorili su specifičan odnos i ispreplijetanost između ova dva oblika života u ratu i miru. Tokom stvaranja i postojanja crnogorske vojske, pojmovi Crnogorca kao građanina i Crnogorca kao vojnika bili su tako tijesno vezane pojmovne kategorije³⁵ da ih ni nadležne vlasti nijesu bile u stanju do kraja razdvojiti i definisati. Tokom najvećeg perioda postojanja crnogorske vojske, civilne i vojne funkcije su najčešće bile objedinjene u jednom licu. Tako su sve do 1880-ih godina plemenski kapetani, kao najviša upravna vlast u kapetaniji kao teritorijalno-administrativnoj jedinici, ujedno bili i komandanti plemenskih bataljona – komandiri. U januaru 1881. godine komandirima su oduzeta kapetanska zvanja.³⁶ Pored nemogućnosti razdvajanja civilnih i vojnih poslova i funkcije, ovakav dualitet išao je na štetu uspješnom obavljanju zadatka iz obje funkcije. Upravo iz ovih razloga uredbom iz 1875. godine, a potom dodatno i naredbom iz 1881. godine, knjaz Nikola je na prijedlog Državnog savjeta „riješio osloboditi sve komandire koji su ujedno i kapetani“.³⁷ Tako su komandanti bataljona ostali da obavljaju vojne dužnosti, a za plemenske kapetane

³⁴ Isto.

³⁵ Babić, Branko, Crnogorska vojska, *Pobjeda*, Podgorica, 6. septembar 1979, str. 14.

³⁶ *Crnogorski zakonici*, knj. 2, str. 42–43.

³⁷ Babić, Branko, Crnogorska vojska, *Pobjeda*, Podgorica, 6. septembar 1979, str. 14.

imenovana su druga lica. Ipak i pored ovog pravnog uobličavanja navedene oblasti, sve do postojanja crnogorske države egzistirali su pojedinačni slučajevi personalnog dvojstva vlasti.³⁸ Praktični dualitet dviju vlasti prenosio se i na pravna i administrativna tumačenja od strane civilnih i vojnih vlasti oko toga kada je Crnogorac vojnik, a kada građanin tj. civil. Na ovu problematiku dodatno je otežavajuće djelovala i razvijena svijest, proistekla iz duboke ratničke tradicije, po kojoj su narod i vojska, građanin i vojnik isti pojmovi, pri čemu je jedina razlika bila u položaju u kojem se Crnogorac nađe.³⁹ S tim u vezi neizbježno je i pojmovno razgraničenje ratnika i vojnika, jer Crnogorac je znatno duže bio ratnik, nego li što je to vojnik. Kao ratnik sa oružjem u ruci uspješno je branio nezavisnost vjekovima, dok je vojnik u uniformi sa strogim vojnim propisima i disciplinom bio relativno kratko. Iz takvih razloga civilne i vojne vlasti su teško izvodile razliku, a generalno objašnjenje izvodilo se u tome da je Crnogorac vojnik kada god je pod barjakom i kad vrši dužnost, dok je građanin⁴⁰ odnosno civil u svim ostalim situacijama. Naročito je bilo važno napraviti ove razlike prilikom prestupa koji su bili razvrstani u dvije kategorije: 1) čisto građanski, učinjeni u građanskom životu van vojske ili dok je čovjek „u vojničkom životu“, a ne „zasijecaju u čisto vojnička pitanja“ i 2) djela čisto vojničke prirode. Sporovi o ovom pitanju vođeni su kroz davanja tumačenja Ministarstva vojnog, Ministarstva unutrašnjih poslova i Ministarstva pravde.

Povezanost civilnih i vojnih funkcija reflektovala se i na uniformu koju je dugo predstavljala crnogorska narodna nošnja.

³⁸ Isto.

³⁹ Isto.

⁴⁰ Pojam „građanin“ treba razlikovati od sadašnjeg pojma „građanin“ kao ustavne kategorije, jer u monarhijama kakva je bila i Crna Gora nijesu postojali građani u savremenom smislu već podanici, tako da se ovaj termin više upotrebljavao kao civil, odnosno lice u miru (prim. autora).

Takav specifikum doveo je do toga da se uniforma poštovala isto kao nošnja na kojoj stoje nacionalni simboli. Snažna borbeno-moć crnogorskih jedinica počivala je na ličnoj hrabrosti i stečenoj ratnoj vještini pojedinaca. Crnogorskog vojnika karakterisala je laka pokretljivost, hitrina, odsječnost u reagovanju, naročito je bio vičan planinskom ratovanju i savladavanju planinskih prepreka. U ranijim ratovima vješto se služio jataganom, a u novijim je bio dobar strijelac. Crnogorski vojnik naviknut od malena na sve teškoće oskudnog i surovog planinskog života bio je zdrav i hitar, nije bio podložan čestom obolijevanju i lako je podnosio i najteže ratničke napore. Karakterisao ga je optimizam u borbi zahvaljujući kojem se upuštao u sukob sa mnogo moćnijim neprijateljskim snagama, zatim ponos, poštovanje kulta predaka koji je nastojao sačuvati i održati vlastitim primjerima i podvizima. Individualnost, temperamentnost, slavljublje i osjećaj za pravdu i slobodu bila su njegova neodvojiva karakterna i personalna svojstva. Pored izdržljivosti, lične hrabrosti i naslijeđene ratne vještine, crnogorski vojnik je u svom domu, plemenu i bratstvu usvajao prva znanja o tradiciji i ljubavi prema otadžbini koja su bila duboko ukorijenjena u njegovom svijetu, dominantno ga određujući kao vojnika i ličnost. Služba otadžbini i žrtvovanje za nju, predstavljali su najuzvišeniji čin i dužnost, što se smatralo dugom prema precima i domovini. U uslovima stalne ratne opasnosti i opstajanja u teškim uslovima dugog ratovanja, za njega je ratovanje postalo životni poziv, pitanje časti, pa čak i životni smisao.⁴¹ Uzdigla se i izgradila svijest o slobodi, koja je kroz viteško shvatanje, odnos prema oružju, predanost domovini stvorila poseban vojnički kodeks. Za one koje ne bi sa puškom u ruci učestvovali u odbrani otadžbine bile su rezervisane kazne koje su u sebi sadržale moralnu degradaciju i izopštenost iz zajednice, poput oduzimanja oružja, davanja pogrdnih nadimaka ili oblačenja ženske garderobe.

⁴¹ Isto.

Zarobljavanje i dezerterstvo nije bilo izraženo, predstavljalo je pravu rijetkost i u etičkom i vojnom kodeksu Crnogoraca smatralo se velikom sramotom. Slično je bilo i sa barjacima pod kojim je bilo primjera da u jednom danu gine nekoliko bratstvenika ili najbližih krvih srodnika kako ne bi, kao znamenje jedinice, pao u neprijateljske ruke. Na kraju, narodnu vojsku u odbrani otadžbine nijesu sačinjavali samo odrasli muškarci već i đeca i starci i žene u pomoćnim službama, dakle čitav narod predstavljao je jedinstveni ratni ili borbeni potencijal, bez obzira na oskudnost materijalnih sredstava.⁴² Ratnički duh koji je usađivan u crnogorskog vojnika, davao mu je čvrstu vjeru u pravilno postupanje pri odbrani otadžbine i pobjedu njegovog oružja, omogućujući mu da vojno pobijedi i daleko veće i modernije naoružane armije.

Rad knjaza Danila na organizaciji crnogorske vojske

Sagledavajući vojnu tradiciju Crne Gore, možemo reći da je istorija crnogorske vojske stara koliko i istorija crnogorske državnosti. Vojni poziv predstavljao je jednu od najznačajnijih kolektivnih vrijednosti tadašnjega crnogorskog društva. Uslovi neprestanoga ratovanja za odbranu svojih teritorija ostavili su snažan trag na vojnu organizaciju i karakter. Za Crnu Goru toga vremena možemo reći da je bila vojnički logor predodređen za vojnički odbrambeni život i gerilu. U takvim okolnostima svaki muškarac sposoban za oružje u slučaju rata bio je vojnik. Sa snažnom plemenskom svijješću, okosnicu crnogorske vojske sačinjavali su plemenski odredi.⁴³ Na njihovu čelu nalazili su se najčešće knezovi kao glavari plemena. Veća vojna jedinica bila je sastavljena sjedinjavanjem dva plemenska odreda ili više njih,

⁴² Isto.

⁴³ Grupa autora, *Istorijski leksikon*, knjiga 2, Vijesti, Podgorica, 2006, str. 438.

a sačinjavali su je borci s prostora jedne nahije na čelu s vojvodom ili serdarom kao najvišim vojnim komandantima. Vrhovni komandant crnogorske vojske bio je vladar, kao poglavar države. Crnogorskom vojskom do 1852. godine upravljale su vladike, a od proglašenja Knjaževine Crne Gore knjaz, odnosno, kasnije, kralj. Do uspostavljanja stalnih formacija koje su imale određeni vojni karakter došlo je 1831. godine za vrijeme vladavine Petra II Petrovića kada su formirani Senat, Gvardija i Perjanici.⁴⁴ Iako su te institucije imale prevashodno civilna ovlašćenja i zadatke, imale su podstrek za brže uobličavanje crnogorske vojske.

Crnogorsko-turski rat 1852–53. godine pokazao je nedostatke narodne vojske. Poučen takvim iskustvom, za vrijeme knjaza Danila, nakon ovog rata dolazi do prvog pokušaja ustrojstva crnogorske vojske. Kako je uzeo titulu knjaza, Danilo je ukinuo dotadašnje titule knezova i uveo plemenske kapetane koji su upravljali administrativno-teritorijalnim jedinicama – kapetanijama.⁴⁵ U početku njegove vladavine Crna Gora je bila podijeljena na oko 40 kapetanija, dok je nakon 1858. godine taj broj uvećan na 50-ak kapetanija. Upravo kroz instituciju plemenskih kapetanija sprovodila se izgradnja vlasti na svim nivoima. U sklopu rada na uređenju crnogorske vojske nakon crnogorsko-turskog rata obišao je lično sva plemena u cilju popisivanja ratnika koji će biti spremni da podnesu najveće žrtve za Crnu Goru. Vojvoda Ilija Plamenac u svojim *Memoarima* opisao je kako je knjaz Danilo prije popisa išao kroz plemena tako što je od onih koji su htjeli da budu upisani tražio da uhvate vjeru na smrti ili život da će „posjeći ili poginuti“.⁴⁶ Vojvoda Plamenac navodi da

⁴⁴ Andrijašević, Živko, Rastoder, Šerbo, *Istorija Crne Gore od najstarijih vremena do 2003*, CID, Podgorica, 2006, str. 163.

⁴⁵ Vuković, Miloje, *Crnogorska vojska 1878–1914. godine, Pobjeda*, 24. jul 1986, str. 12.

⁴⁶ Plamenac, Ilija, *Memoari*, CID, Podgorica, 2004, str. 65-66.

su, kada se pročula vijest da Crnogorci hvataju vjeru, oni sami dolazili da se upisuju. Nakon što je obišao sva plemena, naredio je 12. januara (25. januara) 1854. godine plemenskim kapetanima da sprovedu popis vojnih obveznika na dobrovoljnoj osnovi: „Naređujem vama kapetanima da svaki skupi svoje pleme i da se svaki vojnik svojevoljno pokaže... a ti kapetane da imaš takvog vojnika odma zapisati“.⁴⁷ Pored vojnika knjaz je naredio i popis fišeka, a naredba je sadržala i tačku „svaki vojnik da je u svaku uru naredan s oružjem i s opancima, da bi na prvu zapovijed bili kadri krenuti.“⁴⁸ Knjaz Danilo je 8. marta (20. marta) 1854. godine naredio kapetanima - „Ali svakome najprije kaži koji ne misli sa mnom dijeliti smrt ili život da ga ja velikijem bogom kumim neka ostane kod svoje kuće...“ a oni koji žele da se jave u vojsku „neka zaborave žene i đecu i sve što ima na ovom svijetu“ i „koji ne misli kod mene umrijeti, neka slobodno ostane kod kuće“.⁴⁹ Nakon ovoga, vojska je podijeljena na desetine i stotine na čelu s desečarima (desetarima) i stotinašima,⁵⁰ dok su plemenskim jedinicama komandovali novoustanovljeni plemenski kapetani. Navedena lica osim vojne vršila su i civilnu (upravnu i sudsku) vlast. Stotinaši su u selima bili ne samo sudije već i neka vrsta glavnog kmeta, dok su desečari obavljali funkciju sličnu kmetovim pomoćnicima. Nešto kasnije uveden je čin komandira. Pored njih svaka stotina imala je svoga sjekiraša koji je nosio sjekiru koju je upotrebljavao da lomi neprijateljska vrata.⁵¹ Njih niko nije postavljao već su se dobrovoljno javljali i „milije i veselije im to bješe od svašta i na to se pograbiše kao

⁴⁷ Grupa autora, *Istorijski institut Crne Gore*, knjiga 2, Vijesti, Podgorica, 2006, str. 439.

⁴⁸ Vuksan, Dušan, „Knjaz Danilo.Treća godina vladavine“, *Zapisi*, knjiga XVI, sveska 4 – oktobar 1936, str. 198.

⁴⁹ *Srbski dnevnik*, Novi Sad, 1/19. april, 1854, 28.

⁵⁰ Grupa autora, *Istorijski leksikon*, knjiga 2, str. 438.

⁵¹ Plamenac, Ilija, n.d, str. 66.

najbolji junaci crnogorski“.⁵² Vojska je dobila svoja specifična obilježja, svaki upisani vojnik imao je obavezu nošenja na kapi metalnog bijelog krsta kako bi se razlikovao od onih „koji nijesu za vojsku“. Zbog malih metalnih krstova na kapama ova vojska je nazvana „krstonosna“ vojska. Prema izvršenom popisu svih vojnih obveznika vojska je brojala 9.700 vojnika od 15 do 50 godina starosti i 3.000 vojnika preko 50 godina starosti u rezervi.⁵³ Crnogorsku narodnu vojsku sačinjavali su vojni odredi koji su obično nosili ime plemena iz kojeg su se regrutovali borci. Stotine, kao osnovne vojne jedinice, dobile su barjak od crvenog platna sa bijelim krstom u sredini (krstaš barjak), a imenovan je i barjaktar. Radeći na reformi crnogorske narodne vojske knjaz Danilo je najkasnije od marta 1854. godine⁵⁴ uveo za senatore, plemenske kapetane, i perjanike, a kasnije i za kabadahije metalne oznake koje su se nosile na prednjem dijelu kape, a koje su pokazivale rang i pripadnost u političkoj ili vojnoj hijerarhiji. Osnovu izgleda ovih oznaka predstavljao je heraldički državni amblem Knjaževine zbog čega se one od samog uvođenja nazivaju grbovi na kapama. Donošenjem Danilova zakonika 1855. godine, članom 18 uvedena je opšta vojna obaveza, za čije je odbijanje bila propisana kazna doživotnog oduzimanja oružja.⁵⁵ Nekoliko drugih članova ovog zakona odnosilo se na vojnu materiju, kao što su članovi 19, 43, 44 i 59 kojim su se davala zaduženja plemenskim kapetanima da pozivaju vojsku na boj, propisuje se čuvanje oružja i uvođenje finansijskih obaveza stanovništvu kako bi se pored održavanja državnog aparata mogao nabaviti prah i olova, i održavati vojska.⁵⁶ Iste godine

⁵² Isto.

⁵³ Grupa autora, *Istorijski institut Crne Gore*, knjiga 2, str. 439.

⁵⁴ Jović, Tatjana, Jovićević, Milan, *Crnogorska vojska – organizacija i uniforme*, Narodni muzej Crne Gore, Cetinje, 2006, str. 27.

⁵⁵ Bojović, Jovan, *Danilov zakonik*, Istorijski institut Republike Crne Gore.

⁵⁶ Isto.

formirana je i Garda jačine 400 odabranih boraca iz svih plemena koja je, takođe, podijeljena na desetine i stotine, na čelu s gardijskim desečarima i stotinašima. Za razliku od ostalih vojnika koji su nosili metalne krstove na kapama, svi pripadnici garde nosili su grbove na kapama, s razlikom gardijskih, desečarskih, stotinaških i barjaktarskih grbova. Svi gardijski grbovi bili su pozlaćeni.⁵⁷ Od 1858. godine crnogorska vojska imala je 13.400 vojnika sa oko 50 kapetana, 150 stotinaša, 1.270 desečara i 150 barjaktara, maksimalno je mogla mobilisati 20.000 vojnika.⁵⁸ Nakon bitke na Grahovcu kada je Garda desetkovana u žestokim borbama, broj njenih pripadnika uvećan je na 1.000, a svaka gardijska stotina posjedovala je svoj barjak i barjaktara.

Početni naponi knjaza Nikole na uređenju crnogorske vojske

Nakon crnogorsko-turskog rata 1862. godine nastupa nešto mirniji period, u kojem se osposobljava nastavni kadar sa dosta skromnim znanjem koji je vojsci mogao pružiti samo osnove vojne obuke. U ovom periodu sprovodile su se povremene vježbe u gađanju i rukovanju oružjem. Prosječno su trajale 30 dana godišnje, uz naročito vođenje računa da vježbanja ne štete domaćim radovima kao osnovnom vidu preživljavanja crnogorskih vojnika i njihovih porodica. Značajan problem crnogorske vojske pored nedovoljno obučenog starješinskog kadra i oskudnog naoružanja, predstavljala je brojčana neujednačenost između jedinica jer su bile organizovane na plemenskoj osnovi, a veličina plemena se drastično razlikovala. Tako su pojedine jedinice sastavljene od brojčano jakih plemena u svom sastav brojale po

⁵⁷ Jović, Tatjana, Jovićević, Milan, *Crnogorska vojska – organizacija i uniforme*, str. 34.

⁵⁸ Batricević, Boban, Naoružanje crnogorske vojske 1850–1900, *Glasnik Narodnog muzeja Crne Gore*, knj. VIII, Cetinje, 2012, str. 20.

1.000 i više boraca, dok su druge jedinice manjih plemena imale svega par stotina boraca. Ovakva diskrepancija naročito je dolazila do izražaja u ratnim okolnostima i vođenju operacija na većem terenu, kada su plemenskim odredima izdavani isti zadaci bez obzira na njihovu stvarnu snagu i veličinu, čime su manje jedinice dolazile u neravnopravan položaj.⁵⁹ Međutim, u prevazilaženju postojećih nedostataka i stvaranju odgovarajućeg modela organizacije crnogorske vojske posebna pažnja se poklanjala održanju postojećih plemenskih osnova, jer je iz plemena izvirala jaka bratstvenička veza i svijest koja je osiguravala besprekoran borbeni moral i polet crnogorskog vojnika. Stričevim koracima reforme crnogorske vojske krenuo je i knjaz Nikola. Na početku njegove vladavine 1863–64. godine izvršen je vojni popis prema kojem je crnogorska vojska brojala 25.000 vojnika uz mogućnost mobilisanja dodatnih 10.000 vojnika.⁶⁰ Vojna organizacija i hijerarhija ostali su nepromijenjeni još od knjaza Danila. Na čelu crnogorske vojske nalazio se veliki vojvoda Mirko Petrović-Njegoš, a većim vojnim jedinicama komandovali su vojvode i serdari. Tokom 1863. godine od starješinskog kadra crnogorska vojska imala je 50 plemenskih kapetana, 150 stotinaša, 150 barjaktara i 270 desečara, dakle isti broj kao deset godina ranije. Nekoliko godina kasnije ovaj broj je povećan, naročito u slučaju desečara. Tako je crnogorska vojska imala 45 plemenskih kapetana, 160 stotinaša, 160 barjaktara i 1.600 desečara.⁶¹ Ta vojska nije imala rodove, a razvoj artiljerije otpočeo je 1866. godine, kao i obuka artiljerijskoga oficirskog kadra.⁶² Za komandira artiljerije

⁵⁹ Babić, Branko, *Crnogorska vojska 1878–1912, Pobjeda*, 7. septembar 1979, str. 14.

⁶⁰ Petković, Konstantin, *Černogoria i Černogorci*, Sankt Peterburg, 1877, str. 94 i 95.

⁶¹ Jović, Jovićević, *Crnogorska vojska–organizacija i uniforme*, 2006, str. 39.

⁶² Batrićević, Boban, „Pregled razvoja crnogorske vojske 1850-1910“, *Glasnik narodnog muzeja Crne Gore*, nova serija broj 10, Cetinje, 2014, str. 30.

postavljen je Savo Vrbica, a za instruktora Mašo Vrbica. Najveći dio oružja bio je u privatnom vlasništvu, uglavnom se radilo o malim i velikim kremenjačama, šeišanama, džeferdarima i jataganima. U vrijeme popisa u državnom vlasništvu nalazilo se 4.000 kapsulača i 3.000 neolučenih kapsulača zarobljenih u bici na Grahovcu, oko 300 tovara fišeka i nekoliko desetina tovara kremenja kao i 12 slabo upotrebljivih topova.⁶³ Ovim slabo upotrebljivim topovima nije imao ko rukovati „jer u svoj zemlji bio je samo jedan mladić koji se nekoliko mjeseci vježbao u nekoj ruskoj udžbenoj bateriji“.⁶⁴ Artiljerijsku službu vršio je jedan stari upravitelj Dvora koji je putujući u inostranstvo „ima oprilike da posmatra topove i rad oko njih“. Početkom 1865. godine od skromnog državnog novca kupljeno je u Sajdelovoj fabrici u Beču 6.000 pušaka osprednjača kalibra 13,8 mm. Ubrzo je iz Srbije stiglo oko 5.000 pušaka osprednjača („belgijski štucevi“), jedna ojačana brdska baterija (osam topova) sa potrebnom municijom, 35.000 oka olova, 500 oka baruta. Poznati fabrikant Lazar Trifković poklonio je crnogorskoj vojsci 500 pušaka osprednjača, 500 sablji i hartije za jedan milion fišeka.

Uz saradnju knjaza Nikole sa knezom Mihailom sredinom 1865. godine iz kragujevačke topolivnice upućen je artiljerijski komandir Velimir Stanković kako bi se na licu mjesta upoznao s mogućnošću osnivanja manje fabrike „u kojoj bi se prelili topovi...koji bi se tamo dalje izrađivali, izolučivali, gde bi se iz nji i municija lila, lafet savili i.t.d.“⁶⁵ Međutim, od navedenog plana se ubrzo odustalo. U cilju osposobljavanja neophodnog starješinskog kadra, na zahtjev knjaza Nikole, Knjaževina Srbija

⁶³ Dragičević, Risto, Počeci savremenog naoružanja i organizacije crnogorske vojske, *Istorijski zapisi*, str. 276.

⁶⁴ Pesedest godina na prijestolu Crne Gore, str. 50; Vjerovatno je riječ o Mašu Vrbici (prim. autora.)

⁶⁵ Dragičević, Risto, Počeci savremenog naoružanja i organizacije crnogorske vojske, str. 279.

je 1866. godine uputila jednog oficira, dva narednika i jednog trubača kako bi obučili pješadijski i artiljerijski kadar, ali i osposobili potreban broj trubača i radnika vojne radionice. U tom cilju u Crnu Goru su upućeni artiljerijski kapetan Milutin Jovanović, narednik Aleksa Đorđević, laboratorijski podnarednik Panta Pejović i štabstrubač Todor Kojić.⁶⁶ Izbor mladića za artiljerijsko obuku tekao je otežano jer su Crnogorci odbijali da stupe u artiljerijsku službu smatrajući da će ih to udaljiti od učešća u bitkama od svoje matične jedinice i pravog rata, čime više ne bi bili u stanju pokazati tradicionalno junaštvo. Ipak za polaznike artiljerijske obuke odabran je 51 mladić, čija je obuka otpočela 1. marta (13. marta) 1866. godine. Znatno više otpora bilo je prilikom izbora 10 mladića za učenje trubnih znakova. Sa stanovišta crnogorskog vojnog duga i tradicije, zamjena puške ili handžara, topom, a još manje trubom bila je potpuno neshvatljiva. Uz lično angažovanje knjaza Nikole i primjenu sile sakupljeno je 10 mladića za pohađanje kursa za trubače koji je otpočeo istovremeno kad i obuka artiljeraca. Prilikom izbora za mladiće koji bi pohađali pješadijsku obuku vodilo se računa da budu budu zastupljene sve čete. Pješadijska obuka za 110 mladića otpočela je nešto kasnije, 15. aprila (28. aprila) 1866. godine.⁶⁷ Obuka se organizovala u novom, još nedovršenom, dvorcu koji je knjaz Nikola za ove potrebe pretvorio u svojevrsnu „kasarnu“.⁶⁸ Obuka artiljeraca vršena je na brdskoj bateriji sastavljenoj od osam topova. Vježbe su intenzivnije organizovane od početka obuke do 1. jula (13. jula), dok su od

⁶⁶ Dragićević, Risto, Počeci savremenog naoružanja i organizacije crnogorske vojske, *Istorijski zapisi*, str. 283; Nešto kasnije na Cetinju je došao i oružani inženjer Vladimir Ilić.

⁶⁷ Bogdanović, Branko, „Artiljerija crnogorske vojske 1850-1878“, *Glasnik cetinjskih muzeja*, XI, Cetinje, str. 128.

⁶⁸ Privatna arhiva serdara Janka Vukotića o ustrojstvu crnogorske vojske, str. 16.

tog perioda do kraja obuke 15. oktobra (28. oktobra) organizovane tri puta sedmično. U danima kada nijesu organizovane vježbe pitomci su izrađivali municiju u jednoj privremenoj radionici na Cetinju – privatnoj kući.⁶⁹ U želji da podstakne svoje pitomce kako bi pokazali što bolje rezultate, knjaz Nikola je gotovo čitav period vježbanja bio uz njih, provodeći često i sam vrijeme u izlivanju municije i praćenju nastave.⁷⁰ Četa pješaka obučavala se u „vrstačkoj, vodnoj, bataljonskoj i divizijskoj školi“, i u „školi streljačkog učenja“, kao i „rasutog stroja sa trubnim znakovima“. Glavni organizator obuke po čijem je planu i prijedlogu sprovedena, 16. juna 1866. godine, podnio je izvještaj knjazu Nikoli u kojem ga je izvijestio da je nakon „postepenog obučavanja“ crnogorske artiljerce u svemu pripremio za ratnu službu i da se mogu upotrijebiti ne samo kao posluga već i kao nastavnici za obuku tobdžija narodne vojske. On je predložio knjazu da se krajem juna upute u svoja plemena u cilju daljeg obučavanja vojnika „u radnji i posluživanju olučenih topova“. Za komandire baterije predložio je Sava Vrbicu, Agicu barjaktara, Toma Plamenca i Sava Graovca, a ostale tobdžije da se upotrijebe kao nastavnici i podoficiri. Pješačka četa je do 15. jula bila spremna da se uputi u plemena u cilju sprovođenja vojnih vježbi i učenja trubnih znakova.⁷¹ Međutim, kako poslovi oko organizovanja laboratorije još nijesu bili gotovi, oni su na prijedlog kapetana Jovanovića ostali na Cetinju do 30. oktobra kako bi pripremili još 2 milona potrebnih bojevih pušćanih fišeka. Ovi pješaci davali su stražu na Dvoru, kod džebeane i Labaratorijuma, dok je svakog dana njih 80 bilo opredijeljeno da u Labaratorijumu radi na livenju tanadi i fišeka i to svaki dan po 20.000 fišeka. Oni su ove aktivnosti sprovodili pod nadzorom nastavnika, narednika Alekse Đorđevića koji se

⁶⁹ Isto, str. 17.

⁷⁰ Isto, str. 16.

⁷¹ Isto, str. 285.

starao da što bolje utvrde stečena znanja.⁷² Milutin Jovanović sastavio je pješadijska i artiljerijska pravila, tablice pucanja i spisak baterijskog materijala koji je prije odlaska predao Mašu Vrbici, ađutantu knjaza Nikole kako bi se i dalje mogli upotrebljavati.

Pješadijski i tobdžijski pitomci su nakon završetaka kursa u svojim plemenskim jedinicama prenosili stečena znanja. Prvo su okupili desetare svojih stotina sa kojima su uvježbavali rad sa puškom i marširanje, nakon čega su kako stoji u izvještaju iz juna 1866. godine imali „zimus“ sazivati čitavu stotinu, a u proljeće tj. 1867. godine sastavljati stotine u „kapetanije i serdarije, te da se uče ukupnom dejstvu vojničkom“. Za inspektore koji su imali nadzirati da li se svaka stotina po pravilu i načelima pješačke nauke uči, postavljeni su oficiri: Đuza Vukotić, Boško Martinović, Stevan Matanović, Mihailo Bošković i Nikola Radonjić. Svi ostali pitomci pješačkog kursa postavljeni su za nastavnike u rangu podoficira kao pomoćnici stotinaša, da bi kasnije u slučaju dobrog vladanja i pokazane sposobnosti mogli zamjenjivati stotinaše. Organizator ove obuke Milutin Jovanović napuštio je Cetinje 16. juna 1866. godine, a njegovi pomoćnici do oktobra iste godine sprovodili su i dalje obuku pitomaca. Knjaz Nikola ga je odlikovao Ordenom knjaza Danila za nezavisnost III stepena, Đorđevića i Pejovića predložio je za proizvođenje u oficire, a Kojića u narednika.⁷³ Njegovi pomoćnici ostali su još u Crnoj Gori u cilju okončanja predviđenog posla. Prvi je otišao Kojić (1868), pa Đorđević (1870) i na kraju Pejović 1872. godine nakon što je dovršio Laboratoriju na Cetinju i uredio magacine za municiju po Crnoj Gori. Nakon odlaska Đorđevića, iz Beograda je upućen Jovan Vlahović Crnogorac.⁷⁴ Dalju organizaciju

⁷² Isto, str. 286.

⁷³ Isto, str. 288.

⁷⁴ Poleksić, Ljubomir, *Kratak pregled istorijskog razvoja crnogorske vojske*, str. 90.

crnogorske vojske nastavili su kapetan Ljubomir Ivanović, nasljednik Milutina Jovanovića i Stanko Radonjić svršeni pitomac vojne škole u Sen Siru.

Nakon završetka kursa u oktobru 1866. godine svršeni pitomci su u svojim plemenima počeli sa gotovo svakodnevnim vježbanjem – egzerciri se sprovode češće u periodu od 1. novembra 1866. do sredine aprila 1867. godine.⁷⁵ Vojne vlasti su jedino naredile da se vježbe organizuju na način kako se ne bi oštetili domaći radovi. U cilju kontinuiteta ovi nastavnici pozvani su 15. aprila (28. aprila) 1867. godine na Cetinje, a izvršen je odabir po dva vojnika iz svake čete kako bi se spremili za tobđžije. Međutim kurs nije realizovan jer se osmog dana pojavila kolera.⁷⁶ Vježbanja su organizovana i tokom 1868. godine, uz prekid 1869. godine usljed dešavanja u susjednim državama, da bi već 1870. godine bila redovno nastavljena uglavnom po 30 i više dana godišnje sve do početka Veljeg rata.⁷⁷ Uvijek kad su organizovane vježbe vodilo se računa da domaći radovi na trpe nikakvu štetu. Nastavnici iz 1866. godine stekli su značajno iskustvo i obučavali su mlade oficire za čitavu crnogorsku vojsku. Svojim radom knjaz Nikola uspio je Crnogorce da „ubijedi o potrebi vojničke nauke i da ih tako zanese da su se više puta sami se kupili i sami se vježbaali, a naročito u gađanju i rukovanju s oružjem, nego što su naredbom pozivani.“⁷⁸

Počeci modernog uređenja crnogorske vojske 1870-1875. godine

Prvi artiljerijski oficiri školovani u inostranstvu stekli su obrazovanje na ruskim i austrijskim vojnim akademijama i njih je do

⁷⁵ Privatna arhiva serdara Janka Vukotića o ustrojstvu crnogorske vojske, str. 18.

⁷⁶ Isto.

⁷⁷ Isto, str. 19.

⁷⁸ Isto, str. 21.

1875. godine bio veoma mali broj. Naročito važna etapa za crnogorsku vojsku jeste period 1870–1875. godine. Plemenski organizovanu crnogorsku vojsku, u kojoj su se osnovne vojne jedinice pojedinih sela ili plemena razlikovale u brojčanom sastavu, ponekada i desetostruko, trebalo je urediti na funkcionalan i moderan način. Vojna komisija je 1870. godine izvršila popis vojno sposobnih muškaraca. Prema tome popisu Crna Gora je imala 16.700 muškaraca od 16 do 60 godina koji su u slučaju rata postajali vojnici.⁷⁹ Popis je predstavljao osnovu i uvertiru za ozbiljniju reorganizaciju crnogorske vojske koja je uslijedila donošenjem uredbe. Uredbom od 13. januara 1871. godine ustanovljena je nova formacija crnogorske vojske. Formirane su brigade i bataljoni na plemenskoj osnovi.⁸⁰ Nahije su obrazovale brigade, plemena bataljone, a sela čete, vodove i desetine (poluvodove). Četa se sastojala od oko 100 do 120 vojnika, a četiri čete sačinjavale su bataljon jačine od 500 pa čak i 1.000 ljudi, a nekoliko bataljona sačinjavalo je brigadu. Brigadama su komandovali komandanti brigada – vojvoda, serdar ili komandir, bataljonima najčešće komandir, četama – oficiri, a vodovima i poluvodovima vodnici i desetari.⁸¹ U tome periodu crnogorska vojska sastojala se od šest brigada, 23 bataljona i sedme brigade Garde sastavljene od šest bataljona, kao i jedne brdske baterije.⁸² Brigade crnogorske vojske bile su: Katunska, Hercegovačka, Bjelopavlička, Riječko-crmnička, Pipersko-bratonožičkoro vačka, Moračko-vasojevička i brigada Garde. Brigadu su

⁷⁹ Batrićević, Boban, „Pregled razvoja crnogorske vojske 1850-1910“, str. 60.

⁸⁰ Babić, Branko, „Crnogorska vojska 1878-1912“, *Pobjeda*, 9. septembar 1979. godine, str. 14.

⁸¹ Babić, Branko, „Crnogorska vojska – opšte karakteristike, organizacija i modernizacija“, *Zbornik radova naučnog skupa: Prošlost Crne Gore kao predmet naučnog istraživanja i obrade*, CANU, Titograd, 1987, str. 331-332.

⁸² Vuković, Miloje, Crnogorska vojska 1878–1914, feljton *Pobjeda*, 24. jul 1986, str. 12.

sačinjavala četiri bataljona, osim Pipersko-bratonožičko-rovačke brigade koja se sastojala od tri bataljona. Svaka od šest brigada davala je jedan bataljon od 500 odabranih vojnika koji su sačinjavali brigadu Garde jačine oko 2.000 vojnika. Istom uredbom formirana je i vojna intendantura i vojna muzika. Ovom uredbom uvedeni su novi činovi specifični za crnogorsku vojsku. Na čelu bataljona nalazili su se komandiri i njihovi zamjenici, potkomandiri, na čelu četa – oficiri, vodova – vodnici, a poluvodova – desečari. Od 1871. godine činovi u crnogorskoj vojsci su: komandir, potkomandir, oficir, vodnik i desečar. Svaka četa imala je jednog barjaktara koji je nosio četnu zastavu, koji je imao dva desečara-zamjenika i pratnju od četiri vojnika.⁸³ Pored četnih barjaktara postojao je i alaj-barjaktar čitave crnogorske vojske, dok su bataljonski i brigadni barjaktari uvedeni tek kasnije. Ovom uredbom uvedeni su i trubači, koje su imali svaki bataljon i četa. Iako je brigada bila najviša jedinica crnogorske vojske, uredbom iz 1871. godine nije uveden čin koji bi odgovarao komandantu brigade. U Veljem ratu 1876–1878. godine nijesu djelovale brigade kao posebne taktičke jedinice, već su bile razbijene na bataljone upućene na različita bojišta.⁸⁴

Reorganizacija crnogorske vojske iz 1871. godine uvela je brojne novine – pored novih činova, uspostavljeni su bataljoni kao osnovne taktičke jedinice, došlo je do određenog ujednačavanja brojčanog stanja jedinica tako što su se dva ili tri manja plemena svrstavala u jedan bataljon, a došlo je do izvjesne, iako ne dovoljno jasne, diferencijacije rodova u crnogorskoj vojsci na pješadiju (23 bataljona – 6 brigada), gardu (6 bataljona po 500 ljudi – jedna brigada), artiljeriju (jedna baterija) i intendanturu.⁸⁵

⁸³ *Pedeset godina na prestolu Crne Gore*, str. 59–60.

⁸⁴ Plamenac, Rade Turov, *Memoari*, str. 131–135.

⁸⁵ Babić, Branko, *Crnogorska vojska – opšte karakteristike, organizacija i modernizacija*, *Zbornik radova naučnog skupa: Prošlost Crne Gore kao predmet naučnog istraživanja i obrade*, CANU, Titograd, 1987, str. 331.

Ovom uredbom stvorena je osnova za odvajanje vojne od civilne vlasti između plemenskih kapetana i komandira. Plemenski kapetani kao univerzalni crnogorski činovnici ustupili su vojno zapovjedništvo komandirima, međutim ovo proklamovano načelo nije odmah u potpunosti sprovedeno jer se i deceniju⁸⁶ od donošenja ove uredbe javljaju plemenski kapetani sa komandirskom funkcijom – plemenskih vojnih zapovjednika. Prema pisanju serdara Janka Vukotića 1871. godine formirana je „naročita uprava vojnog odjeljenja i za upravitelja bi naznačen član Senata V. I. Plamenac“.⁸⁷

Mobilizacija se kod Crnogoraca sprovodila veoma brzo i jednostavno, u svega par dana sve vojno sposobno stanovništvo je moglo biti mobilisano i spremno za pokret. Crnogorce je za rat okupljalo crkveno zvono ili sistem prenošenja poruka od brda do brda kao znak za uzbunu. Čete su se okupljale na svoja zborna mjesta kod četnog komandira, koji je vodio svoju jedinicu na glavno mjesto na kojem su se formirali bataljoni i brigade i dijelila municija.

Formacija crnogorske vojske 1. januara 1871. godine

I Katunska brigada	1. Njeguško-cetinjski 2. Cucko-čeklički 3. Čevsko-bjelički 4. Komansko-zagarački
II Hercegovačka brigada	1. Grahovsko-rudinski 2. Pješivački 3. Župsko-lukovački 4. Drobnjački

⁸⁶ *Ministarstvo vojno – zbornik dokumenata 1879–1916*, priredio Slavko Burzanović, CID, Podgorica, 2010, str. 5.

⁸⁷ Privatna arhiva serdara Janka Vukotića o ustrojstvu crnogorske vojske, str. 26.

III Bjelopavlička brigada	<ol style="list-style-type: none"> 1. Martiničko-brajički 2. Petrušinski 3. Pavkovičko-vražegrmski 4. Lješkanski
IV Pipersko-bratonožičko-rovačka brigada	<ol style="list-style-type: none"> 1. Piperski 2. Bratonožički 3. Rovački
V Moračko-vasojevička brigada	<ol style="list-style-type: none"> 1. Donjomorački 2. Gornjomorački 3. Ljevorečki 4. Kraljski
VI Riječko-crmnička brigada	<ol style="list-style-type: none"> 1. Ceklinski 2. Ljubotinjski 3. Gornjocrmnički 4. Donjocrmnički
VII Gardijska brigada	Šest bataljona
Broj vojnika	24.727 I klase 4.156 II klase
Ukupno	28.883

Projektom o reformi crnogorske vojske iz 1872. godine ona je ustrojena u tri dijela: pješadija, artiljerija i administracija. Vojska je bila snaga države sa glavnim zadatkom „odbrane otačstva“. Vrhovni zapovjednik je bio vladar, koji je određivao formaciju crnogorske vojske, a u miru je određivao lice koje će

za njega i u njegovo ime zapovijedati i administrirati vojskom.⁸⁸ Projektom je bila propisana opšta vojna obaveza za svakog Crnogorca. Interesantno je bilo i rješenje koje i danas važi za savremene oružane snage, da sva lica koja se nalaze na poziv vojske bez obzira na njegov karakter podliježu vojničkom zakonu.⁸⁹ Planom je predviđeno da se regrutacija vrši svake treće godine, a da njom rukovodi komisija određena od vrhovnog zapovjednika. Vojska je podijeljena na prvu klasu od 17 do 50 godine i drugu klasu preko 50 godina. Predviđeno je da pješadija bude raspoređena u bataljone, brigade i divizije. Bataljoni su se označavali rednim brojevima uz dodatak mjesta iz kojeg se formiraju. Bataljon je bio osnovna taktička i administrativna vojna jedinica sastavljena od šest četa, od kojih je svaka bila podijeljena u četiri voda. Jačina čete kretala se od 100 do 150 vojnika. U starješinstvo čete ubrajao se jedan četni komandir (četnik), jedan barjaktar, četiri vodnika, deset desečara i jedan trubač. Bilo je predviđeno da bataljonom komanduje komandir sa pomoćnikom. Komandni kadar brigade sačinjavao je jedan brigadir, dva ađutanta i starješinski kadar područnih bataljona. Divizije su se sastojale od dvije susjedne brigade uzimajući u obzir geografski princip, a komandni sastav divizije sastojao se od jednog divizionera, tri ađutanta i dva brigadira sa područnim komandnim kadrom.⁹⁰ Svakoj bateriji pridodavala se po jedna brdska baterija.

Prema projektu reforme iz 1872. godine artiljerija je trebalo da se dijeli na tehničku i frontovsku artiljeriju, a osnovna artiljerijska jedinica bila je baterija.⁹¹ Baterija je bila podijeljena u dva

⁸⁸ Arhiv Muzeja kralja Nikole, Prinovljeni spisi 1872, fascikla 1871, br. 12, dokument Izvod iz projekta o reformi crnogorske vojske.

⁸⁹ Isto.

⁹⁰ Pavićević, Branko, Raspopović, Radislav, *Crnogorski zakonici*, knj. 1, str. 244.

⁹¹ Isto.

voda, a sastojala se od četiri topa, jednog komandira, da vodnika, osam desečara, dva trubača i 16 konja. Tehnička artiljerija rukovođila je svim tehničkim zavodima i ustanovama kao što su puškarnice, laboratorije, arsenal itd.⁹² Njome je rukovođilo stručno lice kojeg je postavljao vrhovni zapovjednik, a koji je za svoj rad odgovarao glavnom vojnom upravitelju. Ovom stručnom licu bili su podređeni šefovi raznih tehničkih zavoda. Za frontovsku artiljeriju birali su se najhitriji ljudi.⁹³ Za nastavnike i starješine pješadije i frontovske artiljerije birali su se najsposobniji. Vojska se osposobljavala po pravilima koja su važila u srpskoj vojsci.

Prema ovom projektu treći dio crnogorske vojske bila je administracija. Za rukovođenje i administriranje cjelokupnom crnogorskom vojskom bila je zadužena „glavna vojna uprava“ na čijem čelu se nalazio starješina kojeg imenuje vrhovni zapovjednik.⁹⁴ Administracija se dijelila na dva dijela: administraciju u mirno doba i administraciju u ratno doba. Pod administracijom u mirno doba podrazumijevali su se svi poslovi vezani za jedinice od bataljona do divizije, u koje su spadali: regrutacija, obrazovanje, izbor starješina, učenje vojske, disciplina, vojnički zavodi i nabavka potrebnog materijala. Administracija u ratno doba upravljala se prema potrebama i okolnostima, a po naredbama vrhovnog zapovjednika.⁹⁵

U zadatke glavne vojne uprave spadalo je vođenje inventara o cjelokupnom vojnom materijalu i oružju, vođenje protokola o upisu i ispisu vojnika, liste starješina, pregled računa, izdataka i primanja, izdavanju ubojnih sredstava, nabavka ratnog materijala i svega onog što se odnosilo na vojsku.⁹⁶ U cilju što bolje

92 Isto.

93 Isto.

94 Isto.

95 Isto.

96 Isto.

organizacije posla vojna uprava je imala svoju kancelariju koja se dijelila u dva odjeljenja – čisto vojnog i administrativnog kojim su rukovodile starješine. Zadaci čisto vojnog odjeljenja bili su obrazovanje i obuka vojske, regrutacija, unapređenja, disciplina i raspored ljudstva u vojsci. U poslove administrativnog odjeljenja spadali su nabavka i opravka svih potrebnih stvari za vojsku. Pored navedenih odjeljenja u glavnu vojnu upravu ulazili su i udžbeni bataljon i udžbena baterija. Projektom je bilo predviđeno da se ove udžbene jedinice obrazuju svake tri godine od najsposobnijeg kadra vojske, dok se njihova obuka sprovodila prema propisu koji donosi vrhovni zapovjednik.

Kao sastavljač ovog Projekta javlja se Stanko Radonjić, štabni oficir i ađutant knjaza Nikole koji je vojne nauke učio u Francuskoj na poznatom Sen Siru. Ovaj projekat svjedoči o opsežnim reformama koje je trebala da pretrpi vojna organizacija. Radilo se o sveobuhvatnom projektu, koji je pored osnivanja vojne uprave kao preteče Ministarstva vojnog, predviđao postojanje rodova oružja, postojanje stalnog starješinskog kadra, potpuni razvoj vojne formacije od bataljona, preko brigada do divizija kao najvećih vojnih jedinica, a regulisan je bio i sastav štabova ovih jedinica. Interesantno je da se ovim projektom iz 1872. godine predviđa uvođenje brigadirskog i divizijarskog čina. Međutim, najveći dio odredbi ovog projekta nije odmah zaživio zbog sticaja raznih okolnosti, od nedostatka obučenog starješinskog kadra, nedovoljno materijalnih sredstava i izbijanja Hercegovačkog ustanka i stupanja Crne Gore u Velji rat 1876. godine. Veći dio ovih odredbi koje je trebalo da crnogorsku vojsku organizuju na moderan način morao je da čeka druga, povoljnija vremena za realizaciju. Ono što je sprovedeno od ovog projekta od samog početka jeste osnivanje vojne uprave, uvažena je formacija bataljona i brigada, dok su divizije uspostavljene tek 30-ak godina kasnije, kada je i uveden čin divizijara. Bez obzira na realizaciju, ovaj projekat je bio veoma

važan – njime su udarene makar konceptulane osnove za dalji razvoj crnogorske vojske jer su u njemu sadržani svi važni elementi koje je trebalo da razvija crnogorska vojska.

Za razvoj crnogorske vojske važna je 1874. godina kad je knjaz Nikola na Đurđevdan, 23. aprila izvršio reformu Senata kojem je ostavio sudske poslove, a za ostale resore državne uprave uvode se uprave: vojna, finansijska, prosvjetna, za unutrašnje poslove i za spoljašnje poslove.⁹⁷ U okviru reforme državne uprave formirana je uprava (kancelarija) zadužena za upravljanje vojnim poslovima. Ta kancelarija je zapravo preteča Ministarstva vojnog koje je formirano 1879. godine nakon Veljega rata. U januaru 1875. godine donešena je i *Uredba o vojnoj intendanci* koja je uredila pitanje snabdijevanja crnogorske vojske. Jedan dio ove uredbe sadržao je i kaznene mjere u slučaju vojno-krivičnih prestupa.

Gopčević u svom djelu o crnogorsko-turskom ratu 1876-1878. godine upućuje na organizaciju crnogorske vojske iz 1874. godine prema kojem je ona imala 16.870 vojnika prvog poziva podijeljenih u dvije divizije od po dvije brigade sastavljene od ukupno 20 bataljona. Prema ovom uređenju svaka brigada imala je pet bataljona, koji su se sastojali od 4 do 8 četa jačine 114 – dva oficira, deset podoficira, 100 vojnika i dva nosioca ranjenika. Pored 20 pješadijskih bataljona crnogorska vojska sastojala se od dvije baterije sastavljene od četiri topa i 34-40 tobdžija (na Cetinju, Grahovu, Ostrogu i Danilovgradu), kao i dvije baterije od po dva topa, po 20 tobdžija (na Viru i manastiru Morača). Pored navedenih snaga postojao je jedan odred od 100 perjanika i jedna pionirska četa. Prema ovim podacima crnogorska vojska brojala je ukupno 16.473 pješaka, 197 tobdžija, 100 konjanika, 100 pionira.⁹⁸ Prema ovom planu formacije crnogorske vojske

⁹⁷ Burzanović, Slavko, *Ministarstvo vojno – zbornik dokumenata 1879–1916*, str. 5.

⁹⁸ Gopčević, Spiridon, n.d., str. 378.

iz 1874. godine svako pleme davalo je određeni broj vojnika. Od starješinskog kadra crnogorska vojska raspolagala je sa 139 stotinaša, 136 barjaktara, 1.439 desečara, 14.675 boraca i još 39 lica.

Karakteristike i formacija crnogorske vojske u Veljem ratu 1876–1878.

U Veljem ratu osnovna taktička jedinica je bio bataljon sastavljen iz 4 do 6, ponekad i više četa. Osnov za organizaciju crnogorske vojske bilo je plemensko i krvno srodstvo. Od stanovnika jednog sela formirane su čete, tako da su sela predstavljala jedan četni okrug, kao i više razbačanih zaselaka u kojima žive krvni srodnici. Više četa koje su sačinjavali srodnici obrazovali su bataljone jačine od 400, 600 pa i do 900 ljudi. Ovakvo udruživanje bazirano na krvnom srodstvu uticalo je na unutrašnju koheziju jedinice, podsticalo je požrtvovanje i međusobno dokazivanje u junaštvu, uzajamno pomaganje i zalaganje među srođnicima. Na čelu bataljona nalazio se komandir, koji nije imao svoj štab niti jedinice za osiguranje ishrane i drugih potrebnih stvari.⁹⁹ Više bataljona sačinjavalo je brigadu, koja nije imala svoje komorske jedinice. Iako su u formaciji crnogorske vojske u Veljem ratu postojale brigade, one nijesu djelovale kao zasebne jedinice, već je crnogorska vojska bila podijeljena u Sjeverni i Južni dio u kojima su bataljoni bile operativne jedinice razmještene po linijama fronta. Vojska je imala dva roda, pješadiju i artiljeriju. Pored komandnog kadra i perjanika na konjima, konjica nije postojala iako se za tu svrhu moglo angažovati oko 3.000 vrsnih konja. Kako je bilo predviđeno uredbom iz 1875. godine konjičke čete su se formirale od vojnika koji su bili vlasnici jahaćih konja i to u slučaju

⁹⁹ Šen, Josip, *Vodjenje rata i taktika Crnogoraca 1876–1878*, preveo s njemačkog Petar Ostojić, štamparija „Mirotočivi“, Beograd, 1926, str. 11.

vođenja rata van područja Crne Gore. Svaki vojnik oba roda bio je naoružan puškama ruskog sistema, Krnkama ili austrougarskim puškama sistema Wanzl, dok je manji dio vojske imao sprednje puneće puške starijeg modela bez bajoneta. Pored pušaka kao osnovnog pješadijskog naoružanja, crnogorski vojnik za potrebe bliske borbe je bio naoružan sa dva pištolja (kubure) i jednim handžarom, dok su oni imućniji pored starijih pištolja imali revolvere, uglavnom Gaserove, kapaciteta šest metaka. Oružje ustaničkih bataljona koji su ušli u sastav crnogorske vojske bilo je još oskudnije i neujednačeno, a prevladavale su ostraguše i kremenjače. Njeprijateljske snage bile su naoružane puškama *henri martin* i *šnajder*. Početno naoružanje, dopunjavano je otimanjem od neprijatelja, tako je u ovom ratu crnogorska vojska pojačana sa 3 do 4.000 engleskih pušaka koje su se punile otopozadi.¹⁰⁰ Zbog upotrebe različite vrste naoružanja različitog kalibra, koje je bilo karakteristično i u samim četama, bilo je znatno otežano ionako teško snabdijevanje municijom. Od ostale opreme crnogorski vojnik je imao kesu za municiju, torbu u kojoj je nosio dio municije i hranu za 4 do 6 dana, koja se najčešće sastojala od hljeba, peksimita i slanine, a sa sobom su još nosili jedan par rezervnih opanaka i jednu struku koja je služila za odmor i zaštitu od sunca i hladnoće. Svaki vojnik je bio zadužen za snabdijevanje tainom i opremom, koju su vojnicima na frontu redovno donosile žene (majke, sestre, supruge ili bliske krvne srodnice) ili su u vrijeme zatišja sukoba ili primirja odlazili svojim kućama da se opreme svim potrebama. Međutim, ovakav način sabdijevanja je bio moguć kada su se ratne operacije vodile na crnogorskom tlu ili u blizini domova. Upravo u Veljem ratu dolazi do razvijanja komora jer je crnogorska vojska vodila dejstva prema Mostaru, kada se osjetila potreba za organizovanom komorom u cilju ishrane i snabdijevanja ratnim materijalom i potrebama. Još od

100 Isto.

početka rata postojala je kolonska komora sastavljena uglavnom od profijanata jačine od 800 do 1.000 tovarnih konja. Snabdijevanje vojske, koja je bila sastavljena od većeg broja vojnika, udaljena od svojih domicilnih lokacija nije bilo adekvatno i znatno je otežavalo njeno ratovanje. Municija i olovo dobijani su iz inostranstva preko Kotora, jer domaća postojeća improvizovana fabrika municije nije bila u mogućnosti ni približno zadovoljiti ratne potrebe crnogorske vojske.

U Veljem ratu crnogorska vojska suočena bila je sa novim iskustvom jer su njene operativne snage u jednom pokretu činile između 20.000 i 22.000 ljudi, za razliku od dotadašnjeg vođenja rata u kojem su najveće jedinice, organizovane u ekspedicione odrede, brojale od 2.000 do 3.000 boraca.¹⁰¹ Jake snage u pokretu, na nepristupačnom i udaljenom terenu zahtijevale su znanje i iskustvo u svim komandnim funkcijama, što je nužno moralo voditi u organizaciju štabova koji nijesu postojali, već su se o svemu starali sami komandanti.

Pri Sjevernom i Južnom dijelu crnogorske vojske formirana je po jedna baterija od po četiri topa. U početku Veljeg rata artiljerija crnogorske vojske je bila slabo razvijena, bez ozbiljnijih dejstava i adekvatnog starješinskog kadra koji bi shvatio njenu stvarnu funkciju i značaj. Tek od 1877. godine, zapljenom artiljerijskih oruđa od neprijatelja, artiljerija je osnažena i počela se sa većom sposobnošću više upotrebljavati u ratnim dejstvima, naročito pri opsadi gradova. Međutim, artiljerija je znatno zaostajala za pješadijom, naročito zbog nedostatka savremenih topova. Brdska baterija se sastojala od 20 sprednjepunećih topova od tri funte. U upotrebi su bili topovi različitih sistema i kalibara što je otežavalo snabdijevanje municijom. Starješinski kadar, osim par oficira, jedva da je i poznao artiljeriju kao rod, a crnogorski planinski teren je bio nepogodan za širu upotrebu artiljerije koja je bila dostupna crnogorskoj vojsci.

¹⁰¹ Šen, Josip, n. d, str. 13.

Crnogorska vojska se oslanjala na sanitetsku podršku crnogorskih žena, narodnih ljekara i predstavnika ruskog humanitarnog društva. Tokom rata u Crnoj Gori postojalo je 5–6 bolnica. Sanitetska služba u okviru vojske nije postojala, a za njene potrebe nije bilo dovoljno sredstava pa je njena organizacija od navedenih elemenata bila više improvizacija. Pješadijska četa imala je po dva nosioca ranjenika koji su na lijevom rukavu nosili oznaku Crvenog krsta. Oni su, pored praktičnih nosila, bili snabdjeveni zavojnim materijalom i malom apotekom.

Crnogorska vojska je bila raspoređena u 43 bataljona, od čega je 11 sastavljeno od hercegovačkih ustanika. Crna Gora je objavila Osmanskom carstvu rat 2. jula 1876. godine, a dan ranije okupila se crnogorska vojska podijeljena u dva dijela. Na dan pokreta sa Cetinja prema Grahovu i Velimlju tzv. Sjeverna vojska raspolagala je snagom 7–8.000 vojnika, da bi nakon prelaska granice od hercegovačkih ustanika i bosanskih dobrovoljaca njena snaga se povećala na 22.000 boraca. Raspolagala je sa 5–6.000 tovarnih i jahaćih konja. Glavni pravac dejstva bila je Hercegovina, sa zadatkom zauzimanja Mostara kao središnjeg mjesta u Hercegovini. Od bataljona jugoistočnog i istočnog okruga formirana je Južna vojska jačine 6–8.000 vojnika sa zadatkom zaštite države od turskih upada iz pravca Kolašina, Spuža i Bara, a istovremeno i zaštite snaga Sjeverne vojske.

Prema podacima Spiridona Gopčevića uoči Veljeg rata crnogorska vojska je mogla mobilisati oko 16.700 vojnika starosti od 17 do 50 godina sposobnih za ofanzivna dejstva. U slučaju dodatne potrebe, koja je gotovo uvijek bila na snazi, moglo se mobilisati još oko 8.000 vojnika starosti od 14 do 60 godina, a u slučaju krajnje nužde mogao se mobilisati čitav vojni potencijal od dječaka od 10 godina do staraca preko 60 godina, čime bi crnogorska vojska mogla brojati i do 50.000 vojnika.¹⁰²

¹⁰² Gopčević, Spiridon, *Crnogorsko-turski rat 1876-1878*, str. 34.

Uzimajući oružanu silu 16.700 sastavljenu od vojno potpuno sposobnih vojnika, Gopčević donosi podatke da je u njenom sastavu bilo 12 vojvoda na komandnim dužnostima, isto toliko vojvoda bez dužnosti, zatim osam serdara, 42 kapetana, 24 komandira, 140 stotinaša, 138 barjaktara, 1.458 desečara i 45 pisara.¹⁰³

Reforma crnogorske vojske 1880–1882.

Nakon Veljeg rata 1878. godine i *de jure* međunarodnog priznanja na Berlinskom kongresu, Crna Gora je izašla sa znatnim teritorijalnim proširenjem i povećanjem broja stanovnika. Međutim, crnogorska vojska je iz rata izašla desetkovana, broj žrtava bio je ogroman, a njeno naoružanje i oprema bili su znatno istrošeni i dotrajali. Neriješeno pitanje Ulcinja, Plava i Gusinja i dalje su zahtijevali mobilisanu vojsku do konačnog rješenja navedenog pitanja 1880. godine. Od tada počinje, prvi put u istoriji Crne Gore, duži mirni period. Duboko svjestan potrebe knjaz Nikola je ovaj period mira koristio za institucionalno i kadrovsko jačanje crnogorske vojske. Knjaz je nastojao ovu situaciju iskoristiti kako bi preuredio vojsku i ojačao njenu organizaciju. Potrebno je bilo izvršiti izbor i obuku novog starješinskog kadra u cilju zamjene i popune postojećeg ostarjelog starješinskog kadra, proširiti vojnu organizaciju na novooslobođene teritorije i stvoriti prve stalne vojne institucije. U okviru reforme državne uprave, 8. marta 1879. godine, ukinut je Senat kao najviše političko i upravno tijelo, a ustanovljeni su Državni savjet, Ministarstvo i Veliki sud. Reforma vojske bila je usmjerena ka osnivanju Ministarstva vojnog, nabavci naoružanja i opreme i jačanju organizacije. Državne reforme obuhvatile su i vojsku, tako je u okviru jedinstvenog Ministarstva formirano sedam odjeljenja, među kojima i šesto odjeljenje pod nazivom *Uprava vojena i građevina*. Iz ovih sedam odjeljenja

¹⁰³ Isto, str. 45.

ubrzo je došlo do izdvajanja zasebnih ministarstava, među kojima i Ministarstva vojnog. Ministri su istovremeno bili i članovi Državnog savjeta. Na čelu vojnog odjeljenja, a ubrzo i Ministarstva do 1905. godine bio je vojvoda Ilija Plamenac. U Ministarstvu vojnom u početku je radilo nekoliko lica: ministar, sekretar i pisar. Na platnom spisku ovog Ministarstva iz 1880. godine nalazilo se 76 lica, viših i nižih oficira crnogorske vojske, stražari, trubači, radnici vojnih radionica, perjanici, kabadahije, ekonomski i pisari.¹⁰⁴ Za njihove plate, koje su se isplaćivale tri puta godišnje, opredjeljivano je oko 30.000 fiorina.¹⁰⁵ Najvišu platu primao je ministar vojni u iznosu od 800 fiorina, zatim pet brigadira po 600 fiorina, dok su najnižu platu od 20 fiorina primali stražari.¹⁰⁶ Formiranje Ministarstva vojnog, iako sa svega nekoliko stalno upošljenih lica, stvorilo je osnovu za dalji razvoj vojske. U cilju osiguranja kvalitetnijeg i novijeg naoružanja, prva aktivnost bila je nabavka 20.000 pušaka ostraguša sistema Verndl sa osam miliona fišeka,¹⁰⁷ koje su 1880. godine ruskim sredstvima kupljene u Beču. Tom prilikom kupljeno je i 3.000 noževa. Nabavka novog naoružanja tokom 1880. godine bila je od izuzetne važnosti jer je vojska i dalje bila mobilisana u iščekivanju novih okršaja sa osmanskom vojskom zbog neriješenog pitanja predaje Plava i Gusinja.

Rješenjem teritorijalnog pitanja otpočeo je period dugotrajnog mira, čime su stvoreni povoljni uslovi za dalje unapređenje veoma oslabljene narodne vojske. Opsežne aktivnosti na razvoju vojske otpočele su prvom poslijeratnom reformom 1880–1881. godine. Knjaz Nikola je naredio da se vojska popiše i

¹⁰⁴ *Ministarstvo vojno – zbornik dokumenata (1879–1916)*, priredio Slavko Burzanović, CID, Podgorica, 2010, str. 27–28.

¹⁰⁵ Isto, str. 8.

¹⁰⁶ Isto.

¹⁰⁷ *Pedeset godina na prestolu Crne Gore*, urednici Marjan-Mašo Miljić i Goran Sekulović, DOB, Podgorica, 1998, str. 73.

uredi, jer su se jedinice osjetno prorijedile tokom Veljeg rata.¹⁰⁸ Takođe, potrebno je bilo vojnički urediti i novooslobođene krajeve. Nova uredba o organizaciji i popisu crnogorske vojske donešena je 1880. godine.¹⁰⁹ Po navedenoj uredbi, vojska je bila svrstana u prvu i drugu klasu. Prva klasa crnogorske vojske sastojala se od „ovijanog proletara crnogorskog“ – mladi ljudi, fizički sposobni i za najteže napore, dok su drugu klasu sačinjavali stariji ali snažniji ljudi – „okušani junaci“, kako ih je nazivao knjaz Nikola.¹¹⁰ Ova odredba bila je uglavnom formalna jer su svi željeli da budu u sastavu prve klase. Po ovoj uredbi bataljoni redovne pješadije, služba posluge i intendantskih odjeljenja se nijesu mijenjali već su ostali po ranijem uređenju. Crnogorsko topništvo ovom uredbom iz 1880. godine nije bitnije izmijenjeno jer je prema popisu postojalo oko stotinjak tobdžija, 104 topa različitog kalibra,¹¹¹ sistema od kojih je veliki dio bio neupotrebljiv – zastario, oštećen ili bez municije. Reforma crnogorskog topništva uslijediće 1885. godine. Reformama je posebna pažnja poklonjena zamjeni postojećeg ostarjelog i iznemoglog starješinskog kadra, tako da su stari i ranjeni oficiri stavljeni u stanje mira, koji su zamijenjeni mlađim i spremnijim licima, koja su proizvedena u oficire narodne vojske.¹¹² Međutim, zamjenom starijih i iskusnih oficira, crnogorska vojska dobila je novi starješinski kadar koji nije imao dovoljno iskustva, to su bili uglavnom neizvježbani mladići bez ratnog iskustva. Dodatni problem predstavljali su novi bataljoni sa oslobođenih teritorija čiji je ukupan kadar bio

¹⁰⁸ Isto, str. 74.

¹⁰⁹ Batrićević, Boban, *Pregled razvoja crnogorske vojske 1850–1910, Glasnik Narodnog muzeja Crne Gore*, knj. X, Cetinje, 2014, str. 63.

¹¹⁰ *Pedeset godina na prestolu Crne Gore*, str. 74.

¹¹¹ Babić, Branko, *Počeci savremenog naoružanja crnogorske vojske – kupovina verndlovki, Glasnik Cetinjskih muzeja II*, Cetinje, 1969, str. 170.

¹¹² *Pedeset godina na prestolu Crne Gore*, str. 74.

neiskusano u obavljanju vojnih poslova. Neadekvatnost obrazovanja i iskustva novog kadra zahtijevalo je hitno rješenje nastale situacije kroz davanje uputstava vojsci kako da se ponaša u reformisanim okolnostima. U tom cilju knjaz Nikola je 1. januara 1881. godine na skupu u Danilovgradu okupio čitav oficirski i starješinski kadar.¹¹³ Skupljenim oficirima knjaz Nikola održao je poznati govor, posebno svim činovima, koji je nazvan *Riječ iz škole života*. Ovaj govor se ne svrstava u obične govore, već je predstavljao čitavo vojničko predavanje. Knjaz Nikola je između ostalog u govoru rekao: „Meni se čini da je pravo da se iza pune godine, od kako je puška o klin obješena, da se, velim, okupimo i u svojoj kući vidimo i prebrojimo se, jer nažalost primjećujem, da mnogi od naše družine danas nijesu ovđe na prozivu, nego borave sveti san kod mnogih mučenika našeg naroda.“¹¹⁴ Ovaj govor je jezgrovito uputstvo za ratnu vještinu jer obuhvata sve osnove vojnih pravila i zakona, kao kratak izvod iz cjelokupne vojne nauke.¹¹⁵ Knjažev govor kao svojevrsna crnogorska vojna nauka za mlade oficire, predstavljao je osnov i smjernice za sve kasnije propise kojim je uređivana vojska. Na ovom skupu uveden je čin brigadira kao najvišeg oficira u crnogorskoj vojsci što je odgovaralo činu brigadnog generala evropskih armija. Knjaz Nikola se posebno obratio brigadirima, govoreći o razlozima formiranja pet brigada „za olakšicu i bolji red, kako je bilo moguće po sentu plemena i bratstava“.¹¹⁶ U svom govoru knjaz je istakao da ima povjerenja u brigadire, ali i upozorio da se strogo pridržavaju pravila, da u svemu i odmah izvršavaju naredbe ministra vojnog, kao i da je svaki

¹¹³ Batričević, Boban, Pregled razvoja crnogorske vojske 1850-1910, *Glasnik Narodnog muzeja Crne Gore*, knj. X, Cetinje, 2014, str. 63.

¹¹⁴ DACG, Govor knjaza Nikole od 1. januara 1882. godine.

¹¹⁵ *Pedeset godina na prestolu Crne Gore*, str. 75.

¹¹⁶ Babić, Branko, „Crnogorska vojska 1878-1912“ (feljton), *Pobjeda*, 9. septembar 1979. godine, str. 14.

pojedinačno odgovoran za jednu petinu crnogorske vojske. Poručio im je da svoje vojnike „učite i ljubite kao braću, a zapovijedajte im za bitski“. ¹¹⁷ Posebna pažnja skrenuta je poštovanju starijih oficira od strane mladih, navodeći negativan primjer da dok stariji govore mlađi „drže pod krovom kapu na glavi, ili ruku na koljenu ili u džepu“. ¹¹⁸ Kroz dalje primjere o bogatijim Crnogorcima koji radi udobnosti prilikom ratnih operacija nose sopstveni šatorčić, noćne haljine pa i šatore, istakao je da mu nijesu potrebni vojnici ili starješine koji ne mogu kao siromašak da legnu na ledinu i pokriju se strukom. ¹¹⁹ Uviđajući nedostatke i negativne pojave, okupljenim starješinama je objašnjavao da su za vojnika najveće vrline: razum, snaga, hrabrost i „hoću“. Naglašavajući pozitivne osobine, a upozoravajući na negativna postupanja Crnogorca kao vojnika istakao je da je u prošlom ratu (1876-78) znao i nepotrebno da gine i to od „bijesa, nečuvanja i neumješnosti“, dok je stari Crnogorac znao bolje da se čuva – „vazdan bi iza čibuka bio“. ¹²⁰ Naročitu zabrinutost izrazio je zbog nepažnje prema oružju i lošeg gađanja, mnogi Crnogorci još računaju da je junak samo onaj koji siječe, a ne koji puškom ubija. Veoma značajan i suštinski važan dio govora jeste da Crnogorac mora znati osnovne elemente iz ratne službe, dobro poznavati pušku i njome uspješno gađati. Za sve navedeno odgovorni su komandiri kao komandanti bataljona. ¹²¹ Njihovi zamjenici su potkomandiri čiji su glavni zadaci od ovog skupa bili da komanduju drugom klasom crnogorske vojske, da u ratu vrše popunu i održavaju vezu sa bataljonom. Pored navedenog, u ratnim okolnostima

¹¹⁷ Isto.

¹¹⁸ DACG, Govor knjaza Nikole od 1. januara 1882. godine.

¹¹⁹ Isto.

¹²⁰ Babić, Branko, Crnogorska vojska 1878-1912, *Pobjeda*, 11. septembar 1979, str. 14.

¹²¹ DACG, Govor knjaza Nikole od 1. januara 1882. godine.

potkomandiri su se starali o logistici, osiguravanju potrebne količine municije i taina, dok su u mirnodopskom periodu zajedno sa kapetanima održavali red u vojsci koja se bavila domaćim obavezama kad se nije nalazila pod barjakom. U riječi oficirima, knjaz Nikola istakao je da su oni pozvani da predvode prvu klasu crnogorske vojske kojoj je sveta dužnost da čuva domovinu – Crnu Goru.¹²² Objašnjavajući karakter organizacije crnogorske vojske ocijenio je „kao nešto između stajace i narodne vojske drugih naroda“. Od okupljenih oficira knjaz je zatražio: znanje, vještinu, autoritet, odlučnost, strogost i pravičnost u ophođenju sa vojnicima.¹²³ Upozorio je oficire da vojnika čuvaju kao brata, a u slučaju da nešto pogriješi da ga ne vrijeđaju riječima već da ga kazne pa „makar ga i vezanog strpao u tamnicu“.¹²⁴ Starješine je pozvao na dužnost održavanja potpunog reda u četi, da pronade svakog krivca. Vodeći računa o čvrstim bratstveničkim i rođaćkim vezama, skrenuo je pažnju oficirima da ne smiju da „svojoj blizici i prijateljima nosi ruku“, niti da im daju neke olakšice.¹²⁵ U svom detaljnom govoru, koji se s pravom može nazvati crnogorskom vojnom instrukcijom ili doktrinom, knjaz je ukazao na svaki detalj po pitanju organizacije i formacije vojske, karaktera i postupanja starješina, funkcije i značaja oficirskog kora i drugih važnih pitanja. Tako je okupljenim starješinama dao upute o rukovanju četama, sazivanju vojnika, sadržaju i načinu obuke narodne vojske, čuvanju i rukovanjem oružjem, održanju vojne discipline i odnosima među oficirima i vojnicima. Nakon ovog skupa u Danilovgradu, za oficire su u Podgorici i Baru organizovane vježbe sa novim oružjem koje su trajale do 15. aprila 1881. godine. Po završetku

¹²² Babić, Branko, *Crnogorska vojska 1878-1912*, 11. septembar, 1979, str. 14.

¹²³ DACG, Govor knjaza Nikole od 1. januara 1882. godine.

¹²⁴ Isto.

¹²⁵ Isto.

vježbi oficiri su upućeni u svoja mjesta u cilju sprovođenja vježbanja i prenosa stečenih znanja. Ove vježbe sastojale su se uglavnom od prenošenja najosnovnijih elemenata egzercirnog pravila. Tokom 1881. godine izvođenje vježbovni aktivnosti za vojsku bilo je dosta često, ukupno oko 30 dana u godini po četi. Narednih godina je određeno da se u svim bataljonima organizuje deset dana vježbi.

Po naredbi knjaza Nikole 1880. godine započeo je popis, koji je završen u ljeto 1881. godine.¹²⁶ Tim popisom crnogorska vojska brojala je 23.678 vojnika s 5 brigadira, 37 komandira, 39 potkomandira, 249 oficira, 254 barjaktara i 175 četnih i bataljonskih trubača.¹²⁷ Pored popisa lica izvršen je i popis naoružanja prema kojem je crnogorska vojska raspolagala sa 20.000 pušaka sistema „Verndl“, 9.041 puške ostraguše sistema „Venc“, 5.137 pušaka sistema „Krnk“, 4.658 sistema „Šnajder“, 702 pušaka štuceva, 75 pušaka „Henri Martin“, kao i 104 topa sa blizu 30.000 punjenja.¹²⁸ U tome periodu postojalo je pet brigada jačine 42 bataljona, od kojih četiri bataljona Muslimana. Ulaskom teritorija oslobođenih u crnogorsko-turskom ratu, u sastav Crne Gore, od ljudstva iz tih teritorija formirane su još četiri brigade, tako da je nakon 1882. godine¹²⁹ crnogorska vojska bila sastavljena od 9 brigada s 58 bataljona. Crnogorsku vojsku sačinjavale su: Katunska, Riječko-crmnička, Primorska, Kučko-zetska, Hercegovačka, Pipersko-bjelopavlička, Moračka, Vasojevička i brigada Garde.

¹²⁶ Babić, 9. Septembar 1979, str. 14.

¹²⁷ Babić, Branko, „Crnogorska vojska 1878-1912. godine“ (feljton), *Pobjeda*, 9. septembar 1979. str. 14.

¹²⁸ Isto.

¹²⁹ Manja reorganizacija vojske uslijedila je i 1882. godine kada je dodata šesta Vasojevičko-moračko-rovačka brigada koja je povjerena Todoru Vukoviću: Babić, Branko, „Crnogorska vojska 1878-1912“, (feljton) *Pobjeda*, 9. septembar 1979. godine, str. 14.

Uviđajući nedostatak školovanog oficirskog kadra i da savremeno ratovanje i vojna služba zahtijevaju spremnije oficire nego što su se mogli obučiti u Crnoj Gori, knjaz Nikola je odlučio da uputi određeni broj mladića na školovanje. Tako je po brigadama izvršen izbor i 1882. godine u Italiju na vojno školovanje upućeno je 12 mladića od kojih su njih deset,¹³⁰ nakon četvorogodišnjeg školovanja, položili ispite 1. jula 1886. godine, kada su proizvedeni u potporučnike. Određene troškove njihovog školovanja snosilo je Ministarstvo vojno.¹³¹ Odmah po povratku u Crnu Goru uključili su se u organizaciju kursa za pješadijske oficire u Nikšiću koji je počeo 20. jula 1886. godine.¹³² Nakon kursa postavljeni su za brigadne ađutante, kako bi se pripremili da zauzmu najveće vojne dužnosti. Ova lica biće nosioci Stajaće vojske, prenosiće stečena znanja i iskustva i uobličiće crnogorsku vojsku po uzoru na evropske oružane snage koliko je to bilo moguće u datim okolnostima.

Već 1882. godine u cilju uključenja ljudstva sa oslobođenih teritorija i bolje organizacije crnogorske vojske sprovedeno je njeno djelimično preustrojstvo. Došlo je do formiranja šeste Vasojevičko-moračko-rovačke brigade sastavljene od četiri vasojevička, dva moračka i Rovačkim bataljonom. Do manjih promjena došlo je i u ostalim brigadama: iz I brigade izdvojen je Komansko-zagarački bataljon koji je pridodat III brigadi, iz II brigade izdvojen je Lješanski bataljon i pridodat V brigadi, iz III brigade izdvojeni su Gornjo-morački, Donjo-morački i Rovački bataljon i uključeni u sastav novoformirane brigade, iz IV brigade Banjski bataljon je dodat III brigadi, dok su iz V brigade izdvojena tri vasojevička bataljona koja su ušla u sastav nove VI brigade. Te godine došlo je i do manjih promjena u komandnom kadru brigada. Brigadir Marka Popovića zamijenio je, u septembru, brigadir Vaso

¹³⁰ DACG, MV, 1882, f. 11, br. 207.

¹³¹ DACG, MV, 1882, f. 11, br. 120/2, str. 2.

¹³² *Crnogorski zakonici*, knjiga II, str. 356.

Ivanović, dok je za komandanta nove VI brigade postavljen novo-proizvedeni brigadir Todor Vuković. Ovo preustrojstvo, kojim se i dalje nastojao zadovoljiti teritorijalni i plemenski princip organizacije crnogorske vojske, doveo je do značajne razlike između broja bataljona i četa po brigadama kao i neujednačenog broja vojnika.

Formacija crnogorske vojske 1881. godine¹³³

I brigada Đuro Petrović, brigadir	1. Boško Martinović, komandir 2. Stevan Matanović, komandir 3. Jovan Vukotić, komandir 4. Nikola Kovačević, komandir 5. Đoko Mijušković, komandir 6. Simo Radulović, komandir
broj vojnika	4.099
II brigada Mašo Đurović, brigadir	1. Đoko Pejović 2. Niko Kusovac 3. Marko Vukanović 4. Petar Stanković 5. Radoje Mušikin 6. Miloš Savov 7. Mitar Dabanović
broj vojnika	5.364
III brigada Mijajlo Vučinić, brigadir	1. Bašo Božović 2. Jovica Radović 3. Krsto Bošković 4. Maksim Pavičević 5. Dragiša Medenica 6. Luka Ilijin 7. Miro Vlahović
broj vojnika	4.826

¹³³ Babić, Branko, Crnogorska vojska 1878-1912. godine, *Pobjeda*, 9. septembar 1979, str. 14.

IV brigadaLazar Sočica, brigadir	<ol style="list-style-type: none"> 1. Gruban Cerović 2. Bečo Đuričić 3. Savo Đurđevac 4. Vuko Radojičić 5. Miro Gagović 6. Vidak Koprivica 7. Đoko Višnjic 8. Mitar Čorović*
broj vojnika	4.519
V brigadaMarko Popović, brigadir	<ol style="list-style-type: none"> 1. Stevo Anđušić 2. Novo Spasojev 3. Vaso Ivanović 4. Vuksan Grujičić 5. Todor Vešović 6. Božina Đolev 7. Trifun Laban
broj vojnika	4.870
Svega vojnika u brigadama	23.678

Rad na unapređenju vojske 1882-1887. godine

Uvećanje teritorija i povećanje populacije izazvalo je naseljavanje stanovnika iz četiri nahije u novooslobođene krajeve Nikšića, Podgorice, Bara. Ovo kretanje na dobijenim imanjima u oslobođenim krajevima imalo je uticaj i na formaciju i organizaciju crnogorske vojske. Kako je vojska dominantno bila organizovana po plemenskom principu, vojnici koji su se odselili, čvrsto vezani za svoja bratstva i plemena, željeli su i nastojali da i dalje pripadaju svojim plemenskim jedinicama – četama i

* Uz ovih osam bataljona bio je i jedan polubataljon kojim je rukovodio Savo Pejović (prim. autora)

bataljonima. Pored čvrste vezanosti vojnika za svoje plemenske jedinice, problem se javljao i u nejednakim formacijama i broju vojnika u brigadama i bataljonima. Tako je pojedina brigada bila sastavljena od sedam pa i osam bataljona, dok je druga brigada u svoj sastav uključivala svega četiri bataljona, slična situacija bila je i sa brojem vojnika koji se nekada dvostruko razlikovao. U cilju uspostavljanja određenog izjednačavanja makar osnovnih jedinica, ministar vojni i brigadiri naročito su nastojali da se četa po pravilu sastoji od četiri voda od po 24 vojnika. Međutim, ove namjere nijesu se mogle realizovati u svim jedinicama. Tako je ministar vojni Plamenac naređivao da u svakoj četi bude odabrano po četiri vojnika, pa brigadiru Todoru Vukoviću, komandantu Šeste brigade naređuje: „De nije potpuna stotina ne mari, samo vodnici neka budu potpuni, a ako je suviše vodnika to ne valja ništa, no neka ostanu kao prosti vojnici i da čekaju vrijeme za preuzimanje voda.“¹³⁴ Organizacija vojske još uvijek nije dobila jasno i određeno definisane principe i dalje je plemensko-bratstvenički princip sa elementima teritorijalnog uređenja bio dominantan. Tek kasnijim reformama pokušaće se stvoriti vojna organizacija koja ne bi zavisila od ovog principa, međutim do kraja funkcionisanja crnogorske vojske i države, osim par vojnih formacija, ovaj princip će i dalje biti osnova svake vojne jedinice.

Od reformi 1880-1881. godine vojska se redovnije popisuje, a naročito je to evidentno prilikom formiranja novih jedinica, preustrojstva, zamjene starješinskog kadra ili podjele novog oružja. Drugi popis izvršen je 1883. godine i prema njemu je crnogorsku vojsku sačinjavalo šest brigada, 38 bataljona i 227 četa, dok se oficirski kadar sastojao od šest brigadira, 38 komandira, 40 potkomandira, 250 oficira, 249 barjaktara i 244

¹³⁴ Babić, Branko, Crnogorska vojska 1878-1912. godine, *Pobjeda*, 10. septembar, 1979, str. 16.

trubača.¹³⁵ Ukupan broj vojnika iznosio je 29.102, od čega je 24.727 vojnika prve klase, a 4.375 vojnika druge klase. Prema navedenom popisu u naoružanju crnogorske vojske nalazilo se 8.644 vencloki, 6.002 krnovki, 5.315 turskih pušaka i 82 martinke. Od pušaka starijeg sistema na punjenje raspolagala je sa 1.156 knjaževih štučeva i 250 turskih i austrijskih jegera.

Povratkom deseterice crnogorskih oficira školovanih u Italiji, 1886. godine, stvaraju se pretpostavke za stvaranje čvršće i kvalitetnije vojne organizacije. Iste godine pri brigadama se osnivaju brigadne ađutanture, a mladi potporučnici školovani u inostranstvu zauzimaju mjesta brigadnih ađutanata.

Već 1887. godine dolazi do novog popisa vojske zbog podjele novih verndlovki. Ove puške nabavljene su još 1880. godine, međutim osim skoro dvije hiljade komada koje su date oficirima tokom desetodnevne obuke i vodnicima, sve do 1887. godine nijesu dijeljene vojsci. Tako je 1887. godine prva klasa aktivne vojske dobila solidno, sigurno i ubojito naoružanje. U ovom periodu povremeno je dolazilo do zamjene starješinskog kadra, tako što su brigadne komisije predlagale Ministarstvu vojnom penzionisanje starijih oficira i popunu upražnjenih mjesta mlađim starješinskim kadrom. Ministarstvo vojno je u februaru 1887. godine naredilo brigadirima da otpočnu uvježbavanje vojnika sa dobijenim oružjem, ali i otpočinjanje „pješačke nauke“.¹³⁶ U ovoj naredbi Ministarstvo vojno daje precizne instrukcije brigadirima da saopšte komandirima da vojnike po četama isključivo uče pješaci u koje ulaze i četni oficiri koji su učili pješačku školu u Nikšiću. Dalje se naređuje da oficiri vrše pozivanje i okupljanje vojnika, ali da se nakon okupljanja čete ne smiju nipošto miješati u način učenja i vježbanja vojnika već da se to ostavlja pješacima u skladu sa stečenim znanjima. Pored

¹³⁵ Isto.

¹³⁶ Babić, Branko, Crnogorska vojska 1878-1912. godine, *Pobjeda*, 12. septembar 1979, str. 14.

instrukcija o načinu okupljanja i obuke vojske, naredba sadrži i uputstvo brigadirima da preporuča komandirima da se obuka sprovodi u tišini i disciplini i da se svaki vojnik bespogovorno pridržava naređenja pješaka koji su odgovorni za sprovođenje obuke u četi. U slučaju spora tokom obuke, Ministarstvo je naredilo da se takve situacije rješavaju kod nadležnih oficira, a u slučaju nemogućnosti rješenja spora da se slučaj iznese nadležnom komandiru – komandantu bataljona. Posebni paragraf ove naredbe koja ima više elemente propisa nego prostog naredbodavnog akta, odnosio se na postupanje sa oružjem i najstrožije naređuje da se ono čisto i uredno drži. Oni koji bi izgubili, oštetili ili dozvolili da nestane puška, puščani pribor, sablja, barjak ili truba, morali su to platiti i nadoknaditi. Ukoliko je oružje ili pribor nestao ili upropašćen nemarom njegovog rukovaoca, za njega je bila predviđena kazna globom ili tamnicom, dok su za slučaj prodaje oružja od strane vojnika bile zapriječene kombinacija tjelesnih kazni – „šibanja“ i nadoknade – „naplate puške kao i putnine i sodžbine“. ¹³⁷ U vezi s nošenjem oružja pomenutom naredbom naređeno je da svaki vojnik koji se udalji od svoje kuće najmanje dva sata hoda nosi dugu pušku, dok su starješine morale nositi sablje, a vojnik koji jaše konja bio je obavezan nositi pušku. Ovih obaveza mogli su biti oslobođeni jedino vojnici koji nose neki teret. Nenaviknuti ni na kakve naredbe, slobodni u ponašanju, Crnogorci su se teško prilagođavali uvođenju vojnog sistema i organizacije.

Formacija crnogorske vojske 1885. godine

I brigada Đuro Petrović, brigadir	6 bataljona	46 četa
II brigada Mašo Đurović, brigadir	7 bataljona	46 četa

¹³⁷ Isto.

III brigada Mijajlo Vučinić, brigadir	5 bataljona	35 četa
IV brigada Lazar Sočica	7 bataljona	44 čete
V brigada Vaso Ivanović, brigadir	6 bataljona	45 četa
VI brigada Todor Vuković, brigadir	8 bataljona	46 četa

Reorganizacija crnogorske vojske 1891. godine

Do nove reorganizacije crnogorske vojske došlo je 1891. godine kad je uveden princip teritorijalne vojne organizacije vojske zbog problema nastalih nakon naseljavanja stanovništva u novooslobođene krajeve.¹³⁸ Naime, ministar vojni Ilija Plamenac, u maju 1891. godine, podnio je „Predlog radi preustrojstva vojske u novodobivenim predjelima, a to u Nikšiću, Podgorici, Baru i Ulcinju“. Vežanost naseljenika u ovim krajevima za svoje matične bataljone dovela je do zbrke prilikom popisa i organizovanja bataljona, jer su ova lica pored matičnih plemenskih jedinica kojima su pripadala, komandiri jedinica u koje su se naselili administrativno tretirali kao svoje vojnike. Ovaj problem potrebno je bilo riješiti hitnim mjerama, u tom cilju ministar Plamenac ponudio je prihvatljivo rješenje tako što bi se od stanovnika iz Katunske i Riječke nahije koji su naselili nikšićku teritoriju formirao jedan bataljon sa starješinama, koji bi ušao u sastav Katunske brigade. Na sličan način predloženo je i rješenje naseljenika Podgorice, od kojih bi se uz priključenje dvije čete starosjedilaca Crnogoraca i Dajbabske čete formirao bataljon koji bi ušao u sastav Pete brigade. Knjaz Nikola je usvojio prijedlog ministra vojnog, čiju suštinu predstavlja teritorijalni princip organizacije

¹³⁸ Vuković, Miloje, Crnogorska vojska 1878-1914. godine, *Pobjeda*, (feljton), 12. jul 1986, str. 14.

vojske – *Đe ko živi onde da bude vojnik i vrši svoje dužnosti.*¹³⁹ U vjekovnoj plemenskoj organizaciji usvajanje teritorijalnog i prostornog principa otvorio je put novom načinu i karakteru organizacije, jer je ispunjenje vojničkih obaveza i izbor starješina postao pravičniji i sigurniji od plemenskog i bratstveničkog protežiranja. Ipak kako smo već istakli, tokom čitavog trajanja crnogorske vojske, plemenski karakter je i dalje predstavljao važan faktor njene organizacije. Na osnovu ovog prijedloga, 1891. godine formirane su dvije nove brigade, tako što je od Šeste brigade formirana Kolašinska sa šest bataljona i Vasojevička brigada sa pet bataljona, a formirana je i Primorska brigada sastavljena od svega četiri bataljona, od kojih su dva sačinjavali barski i ulcinjski muslimani i Albanci. Crnogorska vojska bila je sastavljena od osam brigada sa 49 bataljona.

Obučavanje u jedinicama do 1896. godine nije bilo adekvatno, sve se svodilo na desetodnevnu obuku na godišnjem nivou, na kojoj su vojnici dobijali najosnovnija znanja iz poznavanja oružja, egzercirnih pravila, gađanja i poznavanja trubnih znakova. Međutim, i ovako skromna obuka nije sprovedena redovno, u pojedinim jedinicama ona se čak nije ni sprovodila, a starješine koje je trebalo da sprovode obuku raspolagale su skromnim znanjima koja su sticali na četvoromjesečnim kursevima. Ministarstvo vojno je često svojim naredbama skretalo pažnju brigadirima i komandirima da se obuka održava redovno i valjano. Svjesni da obuka ne daje očekivane rezultate i da se ne sprovodi, ministar vojni, svojom naredbom od 21. novembra 1891. godine, upozorava komandire: „Gospodo komandiri, doznao sam da se pri nauci pojedinih četa u vašem bataljonu, oficiri i pješaci slabo obrću i ne poučavaju četu u vojničkom vježbanju, nako po jednu uru ili dvije najviše na dan“. Značajan broj nepismenih starješina sa nedovoljno vojničkih znanja nije mogao da odgovori potrebi stvaranja obučениh jedinica. U takvim uslovima obuka u pojedinim četama

¹³⁹ DACG, MV, 1891, f. 36, br. reg. 701, br. 690, akt od 27. juna 1891. godine.

svodila se na svega nekoliko časova vježbanja u čitavoj godini. Kvalitet navedene obuke najbolje odslikavaju šturi raporti komandira koji najčešće izvještavaju da se vojska okupila, sprovela desetodnevnu obuku, da je uspjeh dobar i da nije bilo nereda.¹⁴⁰

Nedovoljan broj nastavnika – pješaka koji bi sproveli desetodnevnu obuku po jedinicama, zahtijevao je organizovanje pješadijskog kursa kojim bi se nadomjestio ovaj nedostatak. Izbor polaznika ovog četvoromjesečnog kursa započet je 1893. godine, njega nijesu sprovdile posebne komisije već brigadiri u svojim brigadama od mladića po mogućnosti pismenih koji su „viđeni, hitri i zdravi i da ne budu mlađi od 15 niti stariji od 25 godine“. Nastojalo se da se odaberu što kvalitetniji pitomci, prema ministarskoj naredbi izbor se sprovodio „imajući u vidu pravičnu podjelu među bratstvima koja četu sastavljaju“. Ministar vojni naročito skreće pažnju: „Nemojte izabrati ni jednog za pješačku nauku koji ne bi bio poštena vladanja u svojoj četi, ni onoga koji je s kakvih ozbiljnih pogrešaka, kao krađa, bludstva ili sličnih prestupa sudu kao krivac potpadao“. Odabrano je 80 mladića iz četa u kojima nije bilo nikšićkih pješaka, kako bi se popunio nedostajući kadar. Pješadijski kurs održan je u Podgorici od 1. novembra 1893. do 1. marta 1894. godine. Upravljaajući nastojatelj ovog kursa bio je brigadni ađutant Mašan Božović. Nastavu su izvodili oficiri školovani u Italiji, svrstani u pet razreda, svaki po dva mjeseca i to sljedećim redom: Ivo Đurović i Milutin Vučinić, Niko Pejanović i Stevo Jovićević, Ilija Bojović i Radomir Vešović, Milutin Nikolić i Pavle Plamenac, Lakić Labović i Jovo Bećir.¹⁴¹

Navedene reforme, reorganizacija i obuka crnogorske narodne vojske stvarale su neophodne uslove za osnivanje Stajaće vojske i stvaranje vojne organizacije u skladu sa načelima modernih evropskih armija.

¹⁴⁰ Babić, Branko, Crnogorska vojska 1878-1912. godine, *Pobjeda*, 12. septembar 1979, str. 14.

¹⁴¹ Isto.